

SZEMLE

ÚGY KISEBBSÉG, AHOGY MUZSIKÁL... HATÁRON TÚLI IRODALOM MINT HATÁROKAT ÁTLÉPŐ ÉLETVILÁG

A. Gergely András

DOI: 10.25116/kozelitesek 2019.1-2.3

A kisebbségkutatások történetében bizony egyre szélesedő-magasodó könyvtárnyi a szakirodalom. Választunk egy szerzőt, kiemeljük érdemi aspektusát, szembeállítjuk két másik, kicsinyebb vagy tágasabb horizontot átfogó szerzővel, s máris van miről vitáznunk, van mit pontosítanunk, egyénítenünk is a képletben. Messzi vagy közel, külföldi vagy saját kutatói nézőpont, kérdőív vagy „félleg strukturált interjú”, s immár módszertanunk is van, csak legyen, ki vitassa, ellenpontozza, továbbgondolja...

Megannyi szakmai vita nyomán kisebb könyvgyűjtemény mennyiségű forrást magam is használva viszont úgy látom, keletkezőben van egy specifikus összeállítás lehetősége, mely nem kisebbségi státusz, territoriális elhelyezkedés, demográfiai mutatók, etnikus identitások vagy etnospecifikus másságok mentén „rendezi el” a létező színes skála szereplőit, hanem a kisebbségeken belüli csoportozatok minoritási állandói közé egy korábban nem igazán figyelembe vett szempontot hoz innovatív módon, ez pedig a zene. Néha a zenével összefüggő tánc is, mint például a salsa, a klezmer vagy a kóló, számos anatóliai vagy görög, indián vagy török, mandingue vagy koreai kisebbségi csoport megkülönböztető jegye, bizonyos történeti időben még erőteljes nemzet- vagy közösségépítő erővel is bíró összhatással van jelen. Elgondolásom szerint a kisebbségek közötti kisebbségek egyik (a kétségtelenül „kiterjesztett”, mondhatnám legitim folklórkutatási vagy akár etnomuzikológiai diszciplínák között is újdonságként megjeleníthető) eszköze lehetne a mélyebb és rétegzettebb megismerést szolgáló zeneantropológiai aspektusok érvényesítése. Felfedezésem nem valami eredendően új, csak éppen kevésbé alkalmazott nézőpont: ahogyan Bartók a török vagy bolgár népzene, afrikai vagy dél-amerikai szerzők tucatjai esetében a zenei örökség mibenlétének, Arany A. László Nyitra-vidéki balladák zeneiségének, vagy Povedák Kinga a keresztény rockzene feltárása során más és más etnikai-kisebbségi zenei műnemek meghatározásával segített közelebb hozni a kisebbségi önlegitimációs törekvések eddig kevésbé ismert tartományát, az szinte már a folklorisztika és az etnomuzikológia határtartományait feszegeti. S ha ebben mint új interdiszciplináris közegben, vagy az ismert társadalmi közeg sajátos fókuszcsoporthoz irányuló új típusú megközelítésében (lásd Pulay Gergő 2008; Povedák István 2018; Könczey Csongor 2004, 2008 stb.) meg tudnánk látni a

kisebbségkutatás egy korántsem érdektelen új kutatási területét, az nemcsak etnikai közösségek, interetnikus kapcsolatok vagy megértés-módszertanok szempontjából volna serkentő, hanem mintegy „nyitni” is tudna a kulturális identitásmódok egy izgalmas és főként kevésbé ismert világa felé.

A *Kisebbségi Szemle* tudományos igényességét sem tematikus „lazítással”, sem a zenei antropológia vagy az etnomuzikológia felől jövő cseleléssel nem kívánám megrontani vagy elbizonytalanítani. Az alábbi írással céloim éppen a látható világok árnyaltabb szemlélésének egy kísérlete, mely nem közvetlenül szakkutatási terepen, de a specifikus érdekszférák megértésével próbálna hozzájárulni a *Magyar Kisebbségbe* vagy a *Regióba*, a *Pro Minoritate* hasábjaira vagy az *Erdélyi Múzeum* oldalaira szánva is bátornak minősíthető kezdeményezéshez. Ennek (szűkre szabva a szót) valahol lényege, eredendő indíttatása lenne, hogy a kisebbségi létkérdések számos tudományos tudásterületét úgy hangolja, férjen bele valamiképp az etnikai szférák hétköznapi életének egyik izgalmas reprezentációs módja is, közelebbről a kisebbségi közösségek irodalmi megjelenítődése és ennek számos zenei felhangja, a kisebbségi irodalmak belső harmóniája is.

Aspektusok előzménye, identitások hangoltsága

A közép-európai és kelet-európai identitások egy igen régtől fogva konstans módon elemzett univerzuma lakozik Fried István, Kis Pintér Imre vagy Bojtár Endre munkásságában, ezeknek ide idézése túlnőne a lehetséges kereteken is. Ám hogy ne maradjunk valamely „leíró” távolságtartásból fakadóan intimitás nélkül, engedtessek megidézni irodalmi lét harmóniái és társadalmi együttélismódok dinamikái elébe a francia akadémikus, filozófus Michel Serres kulcsfogalmát a zenében testet öltő világ és az életvilágok lényeinek legfőbb találkozásához: „A Zene fölemel minden művészetet, kódol minden tudományt, átlényegít minden nyelvet, hitelesíti a társadalmakat, megihlet minden gondolatot, sőt: ritmus, forma, kifejté és követi érzelmi mozzanatainkat, szabályos, ám váratlan viszonyokat létesít a számokkal. A Zene alatt, a Zene mögött, körötte és a dolgok harsány hívó szava között rejlik a néma misztérium, minden titkok széfje. Aki fölfedezi, az már virtuálisan minden nyelven beszél, és meghallja a Világ minden hangját” (2014:48). E lehetséges aspektusnak részint előzménye már a hazai társadalomkutatásban is megvan, engedtessek itt Losonczi Ágnes munkásságára utalni, akinél a zene mint társadalomtudomány, a zenei tudás mint társas tapasztalat s az esztétikai létélmény mint lehetséges perspektíva egyaránt föltárulkozik már a hetvenes évektől, befogadói érzékenységre várva, de egyúttal a zene életének szociológiáját is úgy interpretálva, hogy nem leválasztja, hanem komplexebb egységbe ötvözi a mindennapi életek sajátos (etnikai, korosztályi, szubkulturális, akusztikai) világait. Losonczi a társadalomkutatás szakszerűen művelt, kimérten elfogadtatott, megannyi kutatási témakör harmóniáit egybefogni, újrakonstruálni képes rálátás, beavatottság segítségével adja létjogát annak, amivel pályatársait inspirálta, s amivel egész

életművét sikerült áthatnia, a szociológiai társadalomismeret mellett az identitás rejtett dimenzióit is hozzákapcsoló entitásokban meghatározni. Mégpedig úgy, hogy a szociológiai létfeltételek mellett, vagy sokszor épp ezekkel szemben adott karaktert a műalkotáshoz való viszonynak, az ismeret mellett a befogadói értékválasztás szabadságának, a „tükrözés tükrözésének tükrözése” révén megértési feladatot ellátó kutatói habitusnak, másképp szólva személyességnek, szuverén érzékenységnek kínál főszerepet. Ha ma nem látjuk meg a művészeti befogadásban az átélő személyiség aktivitását, az egyéni érzékenység „ön maga és a világ viszonyát a neki megfelelő szinten” újraalkotó élményvilágát, melyet az ember a műhöz éppen hozzátesz és nem fogyasztói viszonyban abból kivesz, akkor még valamely felszínes olvasatunk sem lesz lehetséges az iparszerű művészeti termelés, a dömpingszerű fogyasztás, az üzletszerű sodrás egész manipulatív áradatáról, melyet a kultúrakutatók legjobbjai a kilencvenes években importáltak mint teóriát, s a kétezres években állandósítottak mint fogalomkészletet. Mindenesetre az igényt, a funkció és a tartalom alapján megnevezhetőnek látszó esztétikai kánonokat és művészeti területekkel kapcsolatos értékrendeket valójában egy kardinális kérdésben kereshető harmónia jellemzi ezeken mint társadalmi alrendszereken felül is: a művészet iránti igény, az esztétikum szűkebb (vagyis esztétikai kánonok révén „hitelesített”) területei jócskán átterjednek az ízléshatárok kívülről szabott mikrovilágain, beleértődnek „művészetpótlék” vagy „antiművészet” körébe sorolt szubjektív igények is, sőt a falusi dal, a nóta, a munkásdal vagy a jazz határai nem föltétlenül „a kultúra szervezőinek irányítása” szerint engedélyezett térhódítást tükrözik. Mi több: „a szociológusnak a valóságot a maga teljességében kell vizsgálnia, meg kell figyelnie, meg kell értenie a művészet – konkrét esetünkben a zene – sokoldalú funkcióját *sine ira et studio*, mert ha a való tények feltárását bármily elfogultság alapján rendezzi, könnyen meghamisíthatja azokat, úgy pedig nem adhatja meg az esztéta, a pedagógus, a kultúra szervezői számára a valóság és a valóságos mozgás támpontjait. Bízunk a szociológia hivatásában olyan értelemben, hogy az nemcsak feltárhatja a valóságot, de alapot adhat megváltoztatásához is. Ugyanakkor hiszünk a művészet formáló erejében – ha nem is olyan közvetlen ez a formáló erő, mint amelyet sokszor tulajdonítanak neki. A kettő együtt azt jelenti, hogy a reális helyzet és a szükségletek jól értelmezett ismeretében a társadalom szervezett találkozása a művészettel esetleg minden irányban hatékonyabb és gyümölcsözőbb lehetne” (Losonczy 1974:13).

E mindennapos kutatói bizalom, társadalomfeltáró erőter és társadalmi tudatszférák nem elsősorban osztályszerkezeti, hanem a mikrokultúrák felől tekintett életvilága már a nyolcvanas évektől alap kutatások és kulturális örökségvizsgálatok terébe került a magyar életmód- és értékrendszer-kutatásokban (elég csupán S. Nagy Katalin, Vitányi Iván, Hankiss Elemér, Kamarás István, Tibori Tímea, Józsa Péter nevét kiemelni a legfajsúlyosabb kutatási színterekről), de az elméleti, befogadási, kultúraközvetítési aspektusok budapesti iskolái mellett ismételt hangot kaphatott a határon túli társadalmi miliók egyes kutatóműhelyeinek számos irányzata is (talán Kallós Zoltán, Vikár Béla,

Lajtha László, Vargyas Lajos, Jagamas János, Domokos Pál Péter, Sárosi Bálint, Martin György, Varga Sándor, Kavecsánszky Máté, Könczei Csilla és Könczei Csongor táncdialektológiai gyűjtései, Egyed Péter, Antik Sándor szemiotikai, Bálint Sándor, Lábadi Károly vagy Pénovátz Antal délvidéki néprajzi kutatásai méltán illusztrálhatják a mikroközösségi kommunikációs szférák mélyebb vizsgálatának sokféleségét), amihez a határokon túli irodalmi, kortárs művészeti, esztétikai, építészeti örökségeknek egyre gyarapodó feltárása is segítségképpen szolgált. Engedtessek itt csupán egyetlen kiemeléssel illusztrálni a nem pusztán szórványadatokkal jellemzett életközösségek egy jelképekben is gazdag belvilágát, mely a kisebbségkutatások köréből úgy „hullik ki”, hogy szinte figyelem sem marad rá...

Peremvidéki magyar népviseletről a folklorisztikai látványosságig

Kevésbé ismert „kutatási tája” a határon túli magyar kulturális milióknak a „Felvidék” övezete, mely jelen esetben a XX. század eleje és a Horthy-korszak árvalányhajás feelingjére, folklorisztikai és muzeológiai aspektusú témaköreire, a kortudat lenyomataira, a kulturális örökség egy tartományára, s részben nyilván a mai kisebbségi helyzettudat egyik felmutatható értékére fókuszál abban a pompás és impozáns albumban, mely igényes nyomással, régi fotókkal, verses tördeléssel, klasszikus fametszetekkel jelent meg *Nyitra vidéki népballadák (Arany A. László hagyatékából)* címen.¹ A kötet időbeli és filológiai kereteit a szerkesztő, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket író Liszka József adja meg a tájegység, a néprajzi kutatás érdemi szakértőjeként, s ez így már magában véve is foglalata a helyi kulturális örökségek egyik szférájának. „Arany A. László neve az egyszerű olvasó számára ismeretlenül cseng. A létező szocializmus világában ugyanis nemcsak igény, de lehetőség sem volt a szlovákiai magyar kisebbség történetének, benne egy-egy életpályának a feltárására. Mára [...] Arany A. László élete kihullott a szlovákiai magyarok kollektív emlékezetéből” – fogalmaz rögtön az olvasót is felmentendő, s bizonyos szakmai vagy kutatási konvenciót követve is, melyben a szövegközléshez szorosan tartozik a forráskutatás, a jegyzetanyag, a feltáró-megismerő érdeklődés eseményleírása is. Ekként is kezdi áttekintését (Egy elveszettnek hitt népköltészeti gyűjtemény elé, 7–31. old.), melyben a mű részint hiánypótló szerepére utaló előtanulmányok között tárja föl a megkaparintott kincs rejtett értéktartalmát is, mivel az alig korábban előkerült és családi-rokonsági-barátsági segítséggel pontossá tett forrásanyag „Arany A. László hagyatéka, benne az említett kiadvány félig előkészített változatával, valamint további szövegekkel, variánsokkal. Kiadványunk Arany A. László korabeli fényképeivel illusztrálva ebből a gyűjteményből ad szinte teljes válogatást”. E visszatekintés gyökere: „1944-ben jelent meg a *Nyitravidéki népballadák* című füzet, amely Putz Éva által 1941-ben Zsérén lejegyzett Fehér László balladája címen ismert szöveget adta közre. Ezt a kiadványt a Szlovákiai Magyar Közlemények 2. köteteként tervezett Nyitravidéki népballadák című teljes gyűjtemény

¹ *Jelek a térben* 2. Sorozatszerkesztő Liszka József. Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2009, 200 oldal. A kötetet Arany A. László fotóival (1940–1943) illusztrálták, elérhetősége: <http://mek.oszk.hu/08000/08072/>

követte volna. A beharangozott kötet azonban a háborús állapotok miatt már nem jelenhetett meg, és a magyar folklorisztika az egész népköltési anyagot a legutóbbi időkhöz elveszítettnek hitte...” – olvasható a kötet hátoldali ismertetőjében. S a körülíró értékelés egyben a kérdések és értelmezések sajátos szeszélyére, a történeti idők cikkcakkjaira is erőteljesen utal.

Így azután a kötet kiadásának szándéka nemcsak a hagyománykövetést, nemcsak a köztulajdonba bocsátást, az emlékezeti örökség meghatározó sokszorozását tűzi célul, s maga a könyv nemcsak szerzői portré kutatástörténeti rejtelmekkel, hanem a szöveggözlés, a fotók, a függelék, a balladák jegyzéke, a felgyűjtők neve is elismerést kap a kiadvány révén, sőt a kritikai kiadás mint a tájegység kultúratörténeti eseménye is értelmet nyer. Erre ugyanis nemcsak szükség van, de a szükség mögötti tudáséhség még számos kérdést és korszakos népismereti aspektust is felvet. Bár e hatvanöt év elteltével is értékesnek minősülő, mondhatnánk kivételes munka „a múlt század legnehezebb időszakában az ún. 'Szlovák Állam' (1939–1945) idején valósult meg a Nyitra vidéki falvakban”, ma már ennek felmutatását nemcsak a megőrzés szándéka segíti, hanem a tisztelgés szerepét is betölti az adatközlők iránt és Arany A. László születésének 100. évfordulóján, sőt kijebbe is tolja a tudástartomány szűkösebb kerítéseit. Mert hát mindezek lehetnének akár valamely formalizált emlékezet-történeti rítusok egyes jegyei, tájnéprajzi gyűjtés pusztai jelei is, mint az megannyi muzeális közlésmódban legalább egy évszázada megszokott maradt. Viszont a sorozatot (*Jelek a térben*) és e kiadás felelős gondját is javarészt magára vállaló Liszka József bevezetőjéből az is kiderül, mi módon maradt ez a válogatás nemcsak rejtett érték, hanem identitásformáló örökség is magának a szövegnek a lehetséges megmaradásával.

A térségi feltárást Arany A. László az 1939–40-es években indította, még dallamok nélküli balladaszövegek gyűjtése révén kezdeményezte, ezt azonban féltestvére, a később Franz Zagiba néven publikáló Zagiba Ferenc nemcsak saját érdeklődésének megfelelő dallamok gyűjtésével egészítette ki, hanem 1954-ben németül publikálta is. Így e népköltési gyűjtés olyan hagyaték a balladagyűjtemények sokasága között, mely a Zoborvidék népi kultúráját próbálta-tudta átmenteni az utókornak, s ha nemegyszer csak töredékek maradtak, vagy nem minden ballada dallamát ismerték meg a gyűjtés időtartama alatt, a Zoboralja (mint sajátosan gyorsan asszimilálódó szórványterület) mégis szinte egyetlen egységesnek tekinthető népköltészeti örökségként maradt fenn. A könyv ajánlója ezt drámai jelzéssel interpretálja: „A *Jelek a térben* sorozat azoknak a valós vagy virtuális jeleknek, jelrendszereknek a bemutatására vállalkozik, amelyek a magyarok múltbeli és mai létét dokumentálják Szlovákiában. Az első kötet L. Juhász Ilona – Liszka József: *Szakrális kisemlékeink* című monográfiája volt (Somorja, 2006)”. Az új albumban eltérő jelzések, melyek Zoboralja vagy Zoborvidék földrajzi meghatározással rajzolják körül a térképre vetülő táj kontúrjait, valójában a népi kultúra és a nemzetiségi hovatartozás akkori szempontjából rangsorolnak: „a Nyitra környéki magyar nyelvshozzá tartozó általában tizenhárom települést szokás sorolni (Alsócsitár, Alsóbodok, Bábindal,

Béd, Gerencsér, Geszte, Gímes, Kolon, Barslédec, Menyhe, Nyitraegerszeg, Pográny, Vicsápapáti), bár vannak szerzők, akik jóval tágabban értelmezik a Zobor-vidéket. [...] A gyűjtőpontok alapján Aranyék a Nyitra vidéket Zobor-vidék értelemben használták. Terminológiájukat (noha kissé félrevezető), tudománytörténeti megfontolásokból meghagytuk” – szól a környezet-meghatározó első oldaláról. S mint kiderül, ennek jelentősége történet- és néprajztudományi aspektusból is meghatározó: „A Zobor-vidéki magyar községeket egyrészt az alapvetően közös viselet, másrészt a nyelvi elszigeteltség (az őket körülvevő »szláv gyűrű«), harmadrészt pedig a közös származástudat (honfoglalás kori pogány magyarok ide menekült ivadékaik, illetve székely határőrök leszármazottai) alapján szokás körülhatárolni. Utóbbi halványan, igaz, feltehetően írott forrásokra támaszkodva, ma is él a szájhagyományban” (9. old.). A földrajzi térség tehát szerves egységben áll a néprajzi örökséggel, sőt összehasonlító kutatás alapján a Kárpát-medencei áttekintésben is megvan a kellő jelentősége – nemcsak a mai, de vélhetően már a kortárs folklorisztikai tudományosság szempontjából is. Ugyanis ha fennáll a nyelvi univerzum megléte a helyi-térségi nyelvi határok között, ennek minden változó és keveredéseket is hozó hatásaival együtt, akkor példaképpen a viselet terén már tágabb, makro földrajzi vagy nagytérségi rendszerbe, mozgásdinamikába illeszkedettnek kell mutatkoznia, s a földolgozás szempontjai között ennek is szerepelnie kéne. Viszont a nyelvsziget és a népesség nyelvi identitása csak részben magyarázza a szellemi kultúra, nyelvi örökség, folklór-hagyaték természetföldrajzi hátterét: „...népi kultúrája egy nagyobb egység része, a legarchaikusabb réteg, s az újabb kulturális mozgások beletartoznak egy nagytáji együttesbe. A nemzetiségi hovatartozás másodlagosnak mondható. A kulturális jelenségek és változások egy nagyobb, szélesebb területen észlelhetők, mint szorosan kijelölt terepünk. Az a nagyobb kulturális egység, amelybe a Zobor-vidék beilleszthető, csak részben körülhatárolható, vegyes nemzetiségű terület. A szomszédos és távolabbi szlovák falvak települései, életkörülményei azonosak. Vizsgált területünkhöz hasonlóak a földművelés munkafolyamatai, a kendermunka, részben hasonló az állattartás (külön kiemelném az állathívó és -irányító szavakat), sőt a hiedelmek, szokások egy része is. Ez a hasonlóság a nyelvi különbségeken kívül, kisebb eltéréseket is hordoz. Megállapíthatjuk, hogy a Nyitra vidéki magyarság kultúrájában éppen azoknál a részterületeknél (szénamunka, aratás, kendermunka, táplálkozás stb.) találjuk a legtöbb azonosságot nagytáji környezetével, amely kultúrájában is egységesnek mondható. Tovább lépve azt is megállapíthatjuk, hogy éppen ezek a nagytáji azonos jelenségek összefüggően vagy töredékesen a magyar paraszti kultúrában távolabbi területeken, a palócoknál, a Dunántúlon, Erdélyben is megtalálhatók...” – írja egykori jeles könyvében Morvay Judit (*Az etnikai csoport fogalmának kérdéséhez*, 1980), s ez még csupán az egyik lehetséges eltérő szempont.

E hetvenes-nyolcvanas éveket tükröző, a „nemzetiségi kultúra” iránti fogékonyságot a népi kultúra kutatásába is beillesztő szemléletmód mellett (és időben főleg „mögött”!) megannyi előd is helyet kell kapjon. Liszka bevezetője kitér a kutatástörténeti vázlatban Kálmány Lajos, Kodály Zoltán,

Ujváry Zoltán, Bakó Ferenc, Manga János, Vikár Béla, Vargyas Lajos, Ortutay Gyula, Ráduly János, Ág Tibor és mások korábban már meg- és elismert gyűjtés-változataira, de aláhúzza a mai áttekintés jelentőségét, eltérő aspektusát is. Egy sor jelenség eltéréseit mutatja meg a Zobor-vidéki magyar és a környező szlovák népi kultúra között, ebben építkezés és anyaghasználat, helyi etnikai önbesorolás (a hegymegi, a vízmegi, a bacsik, a palóc nyelvi identitás, a gelencséri, a koloni stílusfordulatok stb.) meglévő változataira utalva, s nem utolsósorban a térségi migráció (külföldi munkavállalás, „anyaországi” elhelyezkedés) esetén sokszor megváltozó „hordozható örökség” értelmében vett árnyalatok elkülönítésére is kitérve, valamint a szlovák kölcsönhatásokat is tükröző árnyalatok okaira is figyelemmel. Liszka bevezetője annyira szépen világos, markánsan pontos és méltányosan elegáns, hogy valósággal sort sorra rakva idézni kéne... – de hát azt nem ismertetőnek hívják, hanem dicsőítő éneknek, s most nem is Róla volna szó, hanem épp az Általa értékesként bemutatott Arany-munkásságról...

Szinte bizonyos lehetek abban, hogy az on-line is elérhető kötet kiemelhető tartalmait és erényeit nem az én interpretációmban kívánja a Tisztelt Olvasó megkapni, ezért bőven elegendő lenne most a mű értékeire csupán utalni. Ezek között egyik, hogy Liszka bevezetője kellőképpen kies kutatás- és tájörténeti, nyelvi és földrajzi, település- és szokásnéprajzi alapozással szolgál, ide értve a közlésmódok (lejegyzés, publikációk, nyelvi specifikumok, zenei vagy kotta-háttér, textuális vagy tonális változatok, szövegfolklorisztikai sajátosságok) árnyalt világát is. Az erre következő nagyobb blokk a Nyitra vidéki balladák középkori és kora-újkori változatait közli (33–91. old.), ezután a 18–20. századi ponyva-, majd betyár-balladák következnek (ahol lehet, ott kottával illusztrálva is, 93–117. old.), végül az új balladák sora áll a gyűjteményben (118–145. old.), felölelve az életvilág és modernizáció (gépesítés, közlekedés, tűzeset, bányatragédia stb.) eseményeit és emlékezeti tényeit. Itt kezdődik viszont a néprajzi gyűjtés életmódtörténeti és kutatáshistóriai melléklete, a *Jegyzetek* fejezet, mely mint a legklasszikusabb ballada-katalógusok velejárója, sorolja és megszemélyesíti az adatközlők, a gyűjtési helyszínek, a leíratok és változatok, kiadás-párhuzamok, zenei vonatkozások, adattári státuszok részletgazdag mutatóját (147–159. old.). A szakirodalom lajstroma is sokrétűen árnyalt, tükrözve nemcsak a negyvenes évek környéki, hanem a friss szakirodalmat is (161–166. old.). Az erre következő függelék ezenfelül részben a korai jegyzékek, kéziratos kópiák mustrájával ajándékoz meg, legvégül a helynévjegyzék előtt a Blanárovits József terveivel illusztrált egyes balladák fekete-fehér fametszet-nyomatait kapjuk (177–198. old.). Ezzel talán egy visszafogottabb, „leíró” típusú ismertető akár be is fejeződhetne. Mégis, fontos lenne még kiemelni mindazt (vagy legalább egy részét), aminek a kutatástörténeti jelentőségét, a néprajzi örökséget és ezek mögöttes adatainak árnyaltabb rajzolatát keresve meg kell nevezni: a kutatástörténeti háttérben zajló feltárásmethodikát, a vokális és textuális jelentéshorizontot, a gyűjtés- és tárgyalásmód megoldásait, az interpretációs tartomány korabeli milyenségét, s végül mindezek értelmezési mezőjében magát a nyitrai gyűjtést

és jelentőségét kell összefüggésbe állítani a kulturális örökség szempontjaival. Efféle metszetekhez kétségtelenül használni lehet itt a néprajztudomány, a szövegfolklorisztika, a kutatómódszertan, a forráselemzés, kulturális és etnikumközi kölcsönhatások, végül talán a „hordozható örökség” mint életmód-értékű hagyaték kommunikációs aspektusait, röviden valamiféle szélesebb értelemben vehető kultúrakutatási eszköztár szempontjait (itt most a pontos szakirodalmi forrásutalásokat mellőzöm, ezek a könyv irodalomjegyzékében megtalálhatók). A leíró típusú megközelítést tehát itt át kell vinnünk a megértő üzemmódba, a kontextuális, vagyis szövegösszefüggéseket rejtő belátások vidékére. De miért és minek is? Ki fog ez derülni alább, mihelyt csupán egy, a „korszellem” hatását mint értelmezési horizontot alkalmazni tudjuk. Ezt teszi Liszka előszava is, továbbá a kötetvégi jegyzetek között is megannyi pontosító effektus lakozik. Arról van szó ugyanis, hogy részint az Arany A. László-hagyatékából előkerült balladák kutatástörténeti háttérének van valamelyes összevethetősége az egyetemes és magyar balladakutatás eredményeivel (hiszen ezekből jócskán rendelkezésre áll ma már a szakirodalom és a források tömege is), részint pedig a kötet anyaga is szövegszerűen összevethető további feltáró forrásművekkel, földolgozásokkal és kulturális hagyatékkal (ami mint metódus sem lehet független a kulturális tájegység sajátosságaitól, de ráadásul a gyűjtést elvégzők személyétől, „iskolájától”, követett módszertanától sem). S bár a Zobor-vidék egyike a néprajzilag legjobban kutatott szlovákiai magyar népi kultúra tájegységeinek (ezeket Liszka aprólékosan ismerteti), ugyanakkor a dallamhoz és népszokásokhoz kötött népköltészet a Nyitra-vidéki népdalszövegek, balladaközlemények többsége esetében a keleti magyar nyelvterületről, elsősorban Erdélyből és Moldvából jött ismert variánsaival érintkezik, nyelvi párhuzamai ettől kapnak érdemi jelentőséget. Ismét a kisebbség és közösség, makrotársadalom és mikrotársadalom, nagycsoport és kisközösségi eltérések „befelé”, a rejtett összetartozás-tudatok felé keresgélő szemléletmódjának előnyei mutatkoznak meg itt. Az archaikus kultúrájú Zobor-vidéken megőrződött egyedi nyelvi örökség-darabok (példaképpen papok, tanítók, erdélyi idénymunkások, néprajzgyűjtők stb. által közvetített) előfordulásai ezáltal a *másodlagos folklor* kategóriájába sorolhatók (ezek zenei, művelődéstörténeti háttérével kiegészülve maradtak meg, amiről a kutatók közül Franz Zagiba, Kríza Ildikó vagy Czövek Judit is sok tekintetben pontosít saját kutatásai alapján) – de ezek talán „csak” szaknéprajzi szempontból mérvadó kérdésnek minősülhetnek.

Viszont mindezek mellett vagy ezek hatásaival együtt is ott rejtőznek a kérdések, melyek a néprajzi mellett a gondolkodás- vagy mentalitás-történeti tónusokat képviselik. Számos töredéket például az Arany-hagyatékban úgy lelhetek föl, hogy Arany nem szánta/szánhatta ezeket közlésre, olykor csekély mivoltuk, máskor nem ellenőrzött kontextusaik miatt, de nem utolsósorban azért is, mert a szaktudományban akkoriban „vitathatatlanul” uralkodó Györffy István elemi tanításainak (eredendően a húszas-harmincas évekre jellemző kutatásainak tanulságai a *Néphagyomány és nemzeti művelődés* című forrásművében, 1939) az akkori szlovákiai magyar közegben is elterjedt

szemléletmódját úgy kellett-illetett elfogadható konvenciónak, kortárs szaktudásnak tekinteni, hogy az a „néprajzi értékek” magyar nemzeti műveltségbe építésének (visszaépítésének, ráépítésének?) sürgetésével valamely „korszellemet”, még hozzá magyaros kortudatot sugall. Ezt pedig a felvidéki iskolázottságban felnőtt Arany sem tekinthette érdektelen feladatnak. Következésképp, ennek magára vállalásával – ami pedig messze nem érdektelen maga a kutatás, a gyűjtés, a rendszerezés és értelmezés „objektív technikái” szempontjából – Arany a legkevésbé sem leplezi vagy maszatolja el, hogy valójában csupán „autodidaktaként”, megkezdett nyelvjárási kutatásainak mintegy folytatásaként kapcsolódott be a néprajzi-folklorisztikai kutatómunkába, s ennek háttérében a nemzeti elhivatottság éppúgy ott volt meghatározóként az egyik oldalon, mint a pusztán „laikus nyelvészkedés” révén a kutatás megszervezésének lehetősége a másikon. Arany a gyűjtési munkálatok terén elsősorban a pozsonyi Madách Gimnázium diákjait, illetve magyar egyetemistákat vonzott maga köré, önkénteseit személyesen képezte, majd készítette fel a saját szülőfalujukban és környékén folytatható néprajzi és néprajzi kutatások indítására. Ezeket azután közös terepmunkában próbálta ki, de alapvetően rábízta növendékeire a Pozsonypüspökiben, Csitáron, Kolonban, Nyitragerencsén, Pogrányban, Zsérén indult gyűjtést. Az eredmények áttekintését és a további programadó kutatás vázlatát egy rövid összegzésben adta közre a szlovákiai magyarok néprajzáról (ami meg is jelent 1941-ben Pozsonyban). „Túl soknak” minősíthető tereptapasztalata tehát még nemigen volt, de megmaradt a pozsonyi Toldy-körben tartott egyik, *Magyar népiség és hagyományőrzés* című előadása is (ez ugyancsak 1941-ben megjelent *Magyarság, népdal és népviselet* címmel). Ezek a publikációk egyként tükrözik a folklorisztikai-nyelvi-történeti érdeklődés és elköteleződés irányát s „lelkiségét” is. Liszka ezekkel összefüggésben teszi föl a kérdést: „Általában elmondható, hogy Arany tudományos munkásságát a kimagasló szakmai műveltség, erudíció, az egzaktásra való törekvés, valamint a teoretikus kérdések iránti fogékonyság jellemzi. Vajon mennyire mondható ez el néprajzi tevékenységéről?”. Majd válaszképpen mintegy árnyalja, hogy *A szlovákiai magyarság néprajza* kézirat, illetve a Toldy-kör Irodalmi Évkönyvében megjelent előadás alapján kimondható: „a szűk négyoldalmi általános bevezetőből és a három területi egység (Pozsony környéke, Zobor-vidék és Kassa vidéke) alapján tagolt leíró részből [...] ez a négy oldalas bevezető a legproblematisabb. Szóhasználata, mondatfűzése a mai olvasó számára jó esetben is legfeljebb nehezen érthető. Mindamellettt egyrészt Arany itt fogalmazza meg (nagyon helyesen!), hogy a néprajzt a maga szerkezeti és szervezeti egységében, összefüggés-rendszerében kezelendő (Bogatirjov hatása?), másrészt, hogy a szlovákiai magyar falvak kultúráját csak a szomszédos szlovákok (s tegyük hozzá: németek, ruszinok stb.) kultúrájának, néprajzának az ismeretében érthetjük meg, sőt egy félmondatából még az is kiérthető, hogy az 1918-as impériumváltás hatással volt a szlovákiai magyar falvak 1940-es évekbeli valóságára, a népi kultúra alakulására: »A szlovákiai magyar falvak életközösségének néprajzi alkata és értéke szerves része az egységes magyar népi művelődésnek. Azonban mégis vannak sajátos valóságjegyei és fogalmi

jegyei. Sajátos államjogi, földrajzi és szociális helyzetének következménye ez. Lényegi hatókkén [sic! A. G. A.] jelentkeznek még az idegen művelődési tényezők, az idegen népiség és a polgárisulás ténye [...] Ez a valóság és ennek felismerése sajátos módszertani és tárgyi feladatot ró a szlovákiai magyar néprajz margójára [...] Kötelező a két (szlovák-magyar) művelődési kör ismerete, a közvetlen szlovák környezet etnológiai megismerése» (Arany 1941a, 1). Visszamenőleg viszont történelmietlenül kezeli tárgyát, hiszen minduntalan »ugoros jellegről«, »ugoros hagyományokról« beszél, mintha a magyar falvak kultúrája az utóbbi évezredben semmit nem változott volna, mintha egészen a 20. századig »híven őrizték volna« őseik örökségét, s ez a felbomlási (helyesebben: változási) folyamat csak éppen mostantól fenyegetne. Az is ellentmondásos, hogy miközben a városból érkező, polgári hatások bomlasztó erejét nehezményezi, éppen a város felől vár olyan vezető embereket, akik megmutatják majd a falunak a 'helyes utat' (Arany 1941a, 3). Mindazonáltal nagyon helyesen jegyzi meg, hogy »a szakember kötelessége elsősorban mégis a valóságnak szigorúan tárgyilagos megismerés és rögzítése« (Arany 1941a, 1). Másrészt a szóhasználata (»a magyar ősiség legdrágább kincse«, a nép »a maga csodálatos teremtménye erejével«, »elfajulás« stb.),² illetve a magyar népi kultúra keleti elemeinek a túlhangsúlyozása fogható föl Györffy István hatásaként (ez sem ellentmondásoktól mentes, hiszen Arany az egyik helyen úgy nyilatkozik, hogy »a népviselet egyes díszítő elemei is nem egyebek, mint vallási jelképek« – Arany 1941b, 39). Illetve még valamiben hasonlít Györffy István idézett munkájához: ahogy Györffy esetében is »egy művelődéseszmény kifejtéséről« van szó (Kósa 2001, 166), ugyanúgy Aranynak ez az idézett előadása is az. Azt sem szabad elhallgatni persze, hogy míg Györffy például a Gyöngyösbokréta mozgalomról inkább pozitív értelemben nyilatkozik – nota bene: ezen nincs mit csodálkozni, hiszen egyik szellemi atyja volt annak (Györffy 1939, 80–82), addig Arany értékelése egyértelműen kritikus. »Gyökerevesztett, hazug látványosságnak«, »népies magyarkodásnak« minősíti és elutasítja (Arany 1941b, 41–42). Mindenképpen előbbre mutató továbbá, és túllép Györffyn is (még ha az ő keleti elméletét igyekszik is a maga, strukturalista módszereivel igazolni), az a népi kultúra (jelen esetben konkrétan a népdal és a népviselet) szerkezeti egységének a hangsúlyozása: »A városi, a vezetőrétegbeli ember nem látja teljes egészében a népviselet társadalmi és lélektani jelentőségét. Nem tudja, hogy a színes, változatos népviselet minden változatossága mellett sajátos művészi egységet alkot, amelynek megvan a maga sajátos szerkezete. Ez a szerkezet hagyományos és kötelező, mert összefügg a nép ősi műveltségével, hagyományos formaérzékével, egész lelkével. A motívumok, az egyes vonások, a készítés technikai módja lehetnek idegenek, nemzetközi, de a szerkezet, a keret, amelybe a nép őket beleépíti, ősi, hagyományos és sajátosan magyar. Néprajzi területünkön még senki nem állította rendszerbe a magyar és a szlovák népviseleteket. Ez azonban nemsokára megtörténik és akkor

² „Az »idegenlelkűség« utaló és más hasonló, kirekesztő megjegyzései már-már háborzongatóak, noha a korabeli szellemi és politikai élet kontextusában vizsgálva nem meglepőek. Ezek értelmezése talán inkább politológiai, eszmetörténeti elemzés tárgya lehetne (Arany 1941b, 33, 37-38 stb.)” – Liszka lábjegyzete, 21. old.

a közönség majd meglátja, milyen sajátos, szerkezetileg minden mástól eltérő a peremövezeti magyar népviselet...» (Arany 1941b, 38) – lásd Liszka 21–23. oldalak.

Liszka itt tehát korrekt tudósként hívja föl a figyelmet (s lévén szó kritikai kiadásról, ez korrekt is!) arra, hol és mit vesz át Arany szó szerint és akár hivatkozás nélkül is Györffy mondataiból, hol mutatkozik meg érzékelhető jegye a (magyar) népi kultúra sajátosságainak, egyes motívumok meglétével vagy éppenséggel hiányával összefüggő belátások szerkezeti, formatörténeti és szimbolikus használatának, vagy éppen a korszak jelentős morva-szlovák népviseleti funkciókról írott Pjotr Bogatirjov-tanulmányának, mely ismert lehetett számára, vagy Roman Jakobson nyelvészeti és Claude Lévi-Strauss strukturalista kutatási irányainak, melyek kétségtelenül hatással lehettek Arany munkáira és tevékenységére. Liszka kritikai rálátása tehát fontos szempontot ajánl a forráskritikai szemléletmódban, valamint abban is, miképp látszik elbeszélni Arany a Pozsony környéki falvak bemutatása során magát a városiságot és falusiasságot. Utal arra is, hogy a korabeli „felvilágosodási” trend a városiságot tekintette magasabb rendűnek a falusiassághoz képest, s a tudás-trendek és az archaikum tisztelete kellőképpen keveredett Arany értékrendjében, aki szerint itt „*polgáriasult, nyugatias jellegű településekről van szó, korszerű gazdálkodással, polgáriasult anyagi kultúrával*” (Arany 1941a, 4); „*Ami mégis közösségbe tömöríti e falvak lakóit, az a szellemi hagyomány, a sajátos és egységes rendszerű nyelvjárás*” (uo. 5), ahogyan ő maga vall erről. Viszont az elnagyolt minősítés, a többnyelvű faluközösségeket valamelyest csakugyan egybentartó hatásoknak pusztán a nyelvre redukálása, a népi kultúra szerves egységéről megfogalmazott szempontjai között a zoboralji magyarok népi kultúráját nyelvjárással, népköltéssel, viselettel, szokásokkal és építkezéssel jellemző „sajátos”, „ugoros” jelzőkészlet hivatkozása olyan tájegységben, ahol „a magyarok népi kultúrája szervesen illeszkedik a térség (szlovák) népi kultúrájának rendszerébe”, ott „ezeknek az etnikum-feletti kulturális jelenségeknek a fel-nem-ismerése” nem igazán rosszallható („noha épp ő hangsúlyozta a szlovák környezet etnológiai megismerésének a fontosságát”), hiszen a népies kultúrák etnikus-interetnikus jegyeinek, kapcsolatainak kérdésköre azóta is élénk vita tárgya a szakemberek körében” (Liszka, uo. 23.).

Elnagyoltabbra „fordítva” az értelmezés kontextusát: a korabeli polgárias világkép és a népi kultúra örökségéből fakadó feladat egyszerre szorongatta a nyelvész és néprajzos hevíületű kutatót. A helyzet további árnyalataira még számos precíz utalás van a műben, nehezen állom meg, hogy a legkülönb tematikus válogatás elé szánt közlésekből további ízelítőt ne adjak. Ennek részint oka a magam kultúrakutató „rálátása” a néprajzi kutatás etnográfiai, szövegfolklorisztikai, gyűjtési és értelmezési körére, mely elementárisan ráébreszt valamely kulturális örökség, hagyaték, pusztuló kincs „néprajzi mentésének”, értékvédelmének fontosságára, de részint egyben arra is, hogy különbséget tegyünk, minőségi eltéréseket is megnevezzünk az értékes örökség és az értékmentéshez tartozó kritikai rálátás között. Liszka alapos bevezetője igen sokoldalú illusztrációját adja a kötet megjelenésének

alkalmával a Rozsnyón elhunyt Arany A. László munkásságának: „szlovákiai magyar tudós és közéleti személyiség, akinek a műveit három évtizeden keresztül nem volt ildomos emlegetni. A prágai-pozsonyi strukturalista és funkcionalista nyelvészet egyik magyar képviselőjeként sokat tett a szakszerű nyelvjáráskutatás és néprajzi gyűjtés megszervezéséért Dél-Szlovákiában”. De a méltánylás közben a legkevésbé sem rejti véleményét arról, hogy Arany hagyatéka nem valóban tudományos kritériumok szerint mérhető, vagy ezeknek korántsem mindenben felel meg a mai normáink, értékelő szempontjaink alapján. Hiszen bár helye lehet itt a tudomány-fogalomnak, a módszertannak, a tudományos apparátusok használatának, de helye kellene legyen Arany hagyatékában a korábbi szakirodalom és a források legszélesebb köre feltárásának is, továbbá az összehasonlító szempontnak, a koreszméktől vagy lelkesültségektől távolságot tartó interpretációs tónus elvárhatóságának és sok más egyébnek ugyancsak. Mindehhez tehát szorosan tartozik az is, ami a Györffy-hatáson túlmutató, ma már nehezen „pótolható” eredményesség, netán mai mércével mérhető „jelenlét” kérdésében nemcsak a terepkutatás, a regisztráció, a képek vagy hanganyag adatszerű forrásainak precízebb rögzítése, hanem a kutatások elfogadottságának, mintegy „hatásának” utóélete. E téren viszont elmondható, hogy ez nemcsak hiányos volt eddig, de pontatlan is: „Már-már az volt az érzésünk, hogy e neves tudósról, nyelvészről, néprajzkutatóról, muzeológusról, fotográfusról, tudományszervezőről, közéleti személyiségről szinte semmit sem tudunk. Arany ígéretes szakmai előmenetelét a háború után elszenvedett meghurcoltatásai (börtönökben és munkatáborokban töltött évek) törték meg. Erről barátain kívül (akik nagyon kevesen maradtak) senki sem emlékezett. A néhány szócikkből – és mindegy volt, hogy az szlovák vagy magyar nyelven íródott – az sem derült ki, hogy volt-e egyáltalán börtönben. Egy emberélet utólagos ideologisztikus, kikonstruált, lexikoncikk szinten megírt és minden hiányosságával és hibáival továbbéltetett közlése (inkább rögzítése vagy dokumentálása) elszomorítóan keveset mondott arról az emberről, aki a közép-európaiság, a szlovák-magyar kapcsolatok egyik kiemelkedő személyisége és tudója volt. Arany A. László a magyar nyelvészetet (évtizedekkel megelőzve a magyarországi nyelvészeket) a strukturalista-funcionalista nyelvelmélet gyakorlati alkalmazásával gazdagította, a nyelvi kölcsönhatásokat és a kétnyelvűséget érintő kutatásaival fontos és máig nélkülözhetetlen úttörőmunkát végzett, tudományszervező tevékenységével még a szlovák állam idején is a szórványok tudományos feldolgozásával, létük dokumentálásával foglalkozott” (Liszka uo.).

A kritikai tónus akceptálása, az értelmezés értelmezésének lehetősége tehát kínálja magát: ami itt történik, az lényegében az utókor elismerő tisztelgése, de a pontosító értékelés korrekt megadása is. Az értelmezés-történethez tartozik mindezekkel együtt a hagyaték értékeinek hasznosítása, a több ezer fotó (!) megmentése, a hanganyag és kottakészlet feltárása és részbeni azonosítása, az addig ismeretlen hagyaték, a szinte minden nyelvészeti és néprajzi gyűjtés, kézirat, hangzóanyag átvétele a Fórum Kisebbségkutató Intézet levéltárába és ott szakszerűen feldolgozható teljessége is, amely

nemcsak az értékesülő érték szempontjából fontos, de a kutatástörténet folytatódása szempontjából magában véve is érték. Az ismertető itt csupán visszautalhat a bevezetőben foglaltakra: a folklorisztikai és biográfiai anyag mindenekelőtt kincs, megmentendő örökség, ám utána sokrétű tudományos feladat is. Értelmezési, értékelési, máskéntlátási, rákérdezési, pontosítási kötelezettség tehát, melyet nem helyettesít a kizárólagos folklór-tezauráló funkció, a tájnéprajz követhető módszertana, a szöveghű kiadás bővítköre vagy a lexikai horizont pontosabb adatokkal ellátása. Olyan komplex kutatási univerzum kell köréje épüljön, mely a korkritikát éppúgy magába foglalja, mint a történeti tudat változásait, a helyi nyelvgyűjtési gyakorlat milyenségét éppúgy, mint a feltárás és feldolgozás elnagyoltságát, s végül a mindebből felhangzó „általános” népismereti tudás relatív érvényességét is egyszersmind figyelembe veszi. Ezzel részben a nem-tudományost is a tudományos közegébe emeli át, a gyűjtés „jószándékát” is értékeli, de párhuzamosan a kutatás egész mibenlétét a változó értékrend alapján értelmezi, a szakdiszciplínát is a megismeréstudományok szélesebb körébe helyezi bele. Hisz lehet a „talált kincset”, a megőrzött, „autentikus” örökséget a maga elvont értékrendbe helyeztettségével, a pusztulástól mentő jószándékkal többre tartani, mint a maga jelentésterében egésznek tekinteni, de magát az interpretációt, a feltárás módszerét és egész „üzenet” mivoltának értékét, hatását olybá venni, amit a kortárs kutatáshoz tartozónak inkább csak akkor lehet tekinteni, ha vele járóan a kritikai kiadás a folyamat, a történet, a metódus és a megőrzött tudásanyag teljes egészét lesz képes belátni. Ennek korrekt elvégzése nemcsak a Fórum Intézet munkatársainak köszönhető, de a forrásközlésen túli tanulságos kiadványért elkövetett kutatási munkának is, mely képessé tette a történeti anyagot jelenkutatási forrássá válni, megítélésének mérlegeléséhez pedig a kötet kiadásának lehetőségeit, támogatóit és várható olvasóit is közelebb csalogatni, tudásterületek közötti átlátások szélesebb körét ezáltal is biztosítani. Főképp a „peremövezet” széles pástján, kitágult horizontján elmerengve. S talán nem lehetünk eléggé vágykép-hajszolók, ha még arra is figyelmet fordítanánk, miképpen hangzott egykoron a legjobb szándékú kutatás a „gyökerevesztett, hazug látványosság” és „népies magyarkodás” közegében megfogalmazható kritikája további kritikai lehetőségek tárháza lenni. Minderre ma – sajátos „tanulság”, avagy „népismereti” tévedés lenne erre utalni? – a forráskiadások, sőt forrásfeltáró kutatások újabb időszakában ismételt hangsúly kerülhet: gyökértelen ábrándok, álnok népismereti hamistudat, átideologizált „örökségesítés” újabb kultuskorszaka következett el, mikor a tudománytól mindig is távolra pottyanni képes „kommunikatív” hatások és „korszellemiségek” megint laikus értékesíthető értékek piaci felmutatásában lettek elhivatottak...

Annyi azonban megalapozottan tagadhatatlan: a kisebbség, tájegységi népesség nyelvi és kulturális örökségi lelkiségének leírása, bemutatása, korszellem szerinti értelmezése, majd hagyatékként megmaradása nemcsak az életforma-közösség, a kulturális kölcsönhatások, a nyelvi intertextuális átmenetek, a folklór hősiesítő és elbeszélő természete, a hőstípusok vagy történeti élményvilág interpretációja egyaránt és közös kölcsönhatások rendszerében írja-írhatja le a kisebbségi világot,

melyben a harmóniák és diszharmóniák életvilág-közeli megjelenítése éppúgy része a tudományos örökségvédelemnek, mint a disszonanciák méltányos megnevezése is...

Szövegszerű megvilágosítás, rendszerszerű olvasat, értelmező elbeszélés

A kortárs vajdasági irodalom egyik, s bár nem első, de annál jelentősebb áttekintése, melyet itt bárki irodalom iránt érdeklődő és kisebbségi identitások felé fogékonysággal bíró olvasó számára figyelembe ajánlok, Bence Erika munkája, mely a *Miért sír Szulimán? Elemzések, bírálatok a magyar irodalom köréből* címre-alcímre hallgat,³ és olyan elemző áttekintések felé kalauzol, melyek révén nemcsak két, mesterkélttel semmivel sem elválasztott korszakba, konkrétan a 18. század végének irodalmába, és elemzési vagy kritikai kontextusaiban a századfordulós, szecessziós magyar irodalmi folyamattól napjaink narratív felfogás- és alakulástörténetébe vezetve kínál távlatos rálátást, de ezek szimbolizációs vagy jelentéstörténeti metszéspontjait is érzékenyen leköveti. Eza „le”követés valójában csak kalauzolás inkább, hisz a rálátás és beavatás révén például olyan „archetipikus és modern hősök” magyar történeti portré- és regényirodalmi mélységeit tárja föl (5–36. old.), melyekben például a negyvennyolcas idők figurái délvidéki naplók és emlékezések révén elevenednek meg, a szecesszió létformát kínáló művészeti komplexitása Herczeg Ferenc úti- és hadinaplói révén válik átláthatóvá, hogy mindezt olyan összefüggésrendbe helyezze, ahol már a modernség mint dokumentumregények tükre, Arany János *A nagyidai cigányok* című eposzparódiájának visszfénye, a háborús témakör „sci-fi”-ben megjelenő változatai, a légionista világháborús naplók vagy a poszttraumás állapotok regényei mint társadalomlélektani esettanulmány eszközeit érvényesítő korrajzok fogalmazhatók meg. Ha „bonyodalmasnak” tetszik így ez a megidézés, az elsősorban az én hibám.

Az első közelítés persze az lehet: ki az, aki „el”beszél? Amit a Szerzőről tudni érdemes, azt egyetemi oktatói oldala elárulja, gazdag publikációs listával együtt.⁴ Mint irodalomtörténész is, egyetemi tanár, folyóiratszerkesztő, közéleti ember is segít annyiban a fenti történeti regényfolyam átlátásában, hogy egyes témaköreikhez idővel visszatér, belső összefüggésekre is rápillant, saját szakmai publikációinak és a fogadtatás vagy megjelenés közegének harmonikus összehangolásával a mélyrétegeket is fölfejtí az értelmezés kontextusaiban, így mintegy nem csupán „oktat”, hanem korábbi munkáiban is végigvezet a lehetséges rálátások szemlélésével, a vajdasági magyar irodalom általunk igencsak kevésbé (és még méltatlanabban nem) ismert változástörténetében is. E kontextualizáló aspektus alapja egyfelől a regénytörténetek történetisége, avagy szimbolizációs képleteik szinte vizuálisan is érzékelhető alakzatba rendezése,⁵ ahol a Vajdasághoz mint kulturális régióhoz kötődő történelmi

³ Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2017., 292 oldal

⁴ <http://www.ujvidekimagyartanszek.ff.uns.ac.rs/index.php/magyar-nyelv-es-irodalom-tanszak/magyar-nyelv-es-irodalom-tanszek/oktatoink/133-bence-erika>

⁵ *Másra mutató műfajolvasás. A vajdasági magyar történelmi regény a XX. század utolsó évtizedében.* Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2009., 136 oldal

regény műfajának, szereplőinek, alakjainak, belső rétegződéseinek dilemmáival és e dilemmázás irodalmi-alkotói hagyományaival vet számot. Miképpen a kötet cím is mutatja: a hagyomány olvasata és értelmezési horizontja csupán formálisan térségi, valójában „másra mutató” is, s ebben a kiindulópontként szolgáló legkedvesebb, legmélyebben és legtöbbször elemzett szerző, Gion Nándor munkássága kap központi státuszt, de talán leginkább azért, amiért „a főbb értelmezési szempontokat az emlékezet prózapoétikai működése, a határ- és önazonosság-problémák vizsgálata adják” Bence számára. A kötet ajánlójából vett mondat egyben a másra mutató lehetőségét is kihasználja (vagy stílszerű fordulattal élve inkább „kiaknázza”), elsőül is azzal, hogy a Gion-regények értelmezései mellett éppen a határhelyzetekbe forduló sorsok, a kényszerű hősiségbe durvuló kihívások, s egészében maga a földrajzi környezetbe iktatottság rejtekező problematikáit hozza összefüggésbe a Gion utáni időkben bemutatkozó, a jelen történelmi kultuszaiba illeszkedő írók (példaképpen Vasagyi Mária vagy Lovas Ildikó) prózájának elhelyezésével a történelmi regény képviselte tradícióban.

Lévén magam is csupán olvasó vagy „másként-olvasó”, teljesebb pályaképre persze nem vállalkozom, de a „Szulimánhoz” visszatérve annyit fölöttébb fontos jelezni, hogy a Bence tematikus fókuszába hozott írók (itt csak „szemezgetve”: Márton László, Schein Gábor, Tarkó János, Darvas Gábor, Farkas Géza, Végel László, Böndör Pál, Péterfy Gergely, Dragomán György, Závada Pál, Szilasi László, Térey János) szinte mindannyian valamiképp részei-részesei annak a jelentéshálónak, melynek az értelmező érdeklődés ekképpen szemléljével részint formálói, részint valamiféle „végtelen könyvtár” (Géczi János) kontextusokba zárt szereplői, multik és döngkeselyűk (Kötter Tamás), angyalok és halálok (Kontra Ferenc), máglyákat és „hatványozottan emberi” lényeket (Dragomán György és Péterfy Gergely), „túl ismerős történeteket” (Márton László) és valódi „nemzedékregényt” (Greco Krisztián) megidéző teljesítmények foglalatába illeszkednek. Ez a „hálózatba” tagozódás, melyben az értelmező rész éppúgy komponense a műnek, mint a kiegészítő vallomás vagy a biográfiai lenyomat, napló, bírálat, narráció is, valamiképp a 21. évszázadiság stabil előképeiként kezeli mindama sorsokat, melyek tagadva vagy méltatva is bennünk élnek, körülvesznek...

Az irodalmi mű (mondjuk kiemelhetnénk az „Archetipikus és modern hősök a magyar történelmi regényben” című tanulmányt, 18–36. old.), amennyiben „A múlt horizontja” értelmében (szintén Bence Erika egyik monográfiájának címe)⁶ mintegy azt körvonalazza, hogy az értékvesztő korokban, amikor a férfiasság és győzedelmesség nemcsak a nemzeti ideál szimbolikus értéktöbblete, de a sok és alapos összehasonlító kutatás nyomán immár kimondható, hogy a mítoszkritikai szemlélet alapján (Hayden White történetírási fikcionizmusa – „történelem nem volt, hanem lesz” – és Northrop Frye műfajelméleti kontextusa értelmében: „a legtöbb »történelmi« regény valójában románc”) számot kell vetni egy prózarománc-felfogással, mely a múltból alkotott diszciplináris közmegegyezés és a regénykultusz

⁶ *A múlt horizontja. A történelmi regény műfaji változatai a XIX. századi magyar irodalomban.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2011.

építette hőstípusok valódisága kontrasztjában a történeti narratívák hőskereső szándékaira immár rálátni próbál. Ma már pedig ez nemcsak magatartásmintáktól, beszédtechnikáktól és jelképektől való távolságot eredményez, de ennek igényével a motivikus összefüggéseket összefoglalva immár kimondhatóvá teszi: „fokozódott a kutatói kétely: hagyományos értelemben vett történelmi regény nem lesz, és nem is volt soha. Mert amit annak hittünk, az románc volt. »Mit gyászol a magyar történelmi regény?« – olvashatni ezt az ironikus kérdést egy, a történelem elbeszélhetőségének lehetőségeit tárgyaló tanulmányban. Először talán a referencialitást. Következik a lakonikus félváltás. Majd egy idézet Darvasi László *A könnyemutatványosok legendája* című regényéből: »Amit elvesztünk, arról mesélni kell.« A logika azt sugallja, a történelmi regény emlékééről van szó. A könnyemutatványosok meg csak sírnak, gyászolnak. »Mi egyebet tehetnének, ha tudják, mi a vége?«” (lásd: *Konklúzió?* 35–36. old.).⁷

Az irodalomelmélet és regényhistoria ilyen „felülvizsgálata” a kötet további portréiban, pályaképeiben, regény- és elbeszéléskritikai észleleteiben, akár jelenkor-értelmezési történeti mezőben is segíti átélni azt, hogy „a történelem ebben az értelemben már többé nem az a tárgy, amelyet időbeli távlat választ el az elbeszélés idejétől, s nem is az a jelenségegyüttes, amelyet a múltból alkotott diszciplináris közmegegyezés tényarchívumként prezentál, hanem az az interpretációs tapasztalat, amelyet folyamatosan »újrabeszélnék«, új perspektívába helyeznek” (19. old.). S ha fennebb csupán annyit jeleztem, kevésbé áll módunkban a vajdasági magyar irodalmat ily árnyaltan ismerni, azt a kötet egy másik írásának jelképes megidézésével illusztrálnám, miképpen lehetne mégis valamit fölfognunk mindabból, amit e kortárs hatáseggyüttes kínál. Ebben három konkrét mű, Márton László *Minerva búvóhelye* (2006), Schein Gábor *Bolondok tornya* (2008) és Vasagyi Mária *Pokolkerék* (2009) című regényének összehasonlító vizsgálata révén vázolja föl a jelölt regénytípus műfajkonstelláló elemeit, jellegzetességeit.

„A jelenkori magyar regényirodalom egy határozott vonulatát a történelmi regények műfajrendjébe helyezi a közmegegyezés, holott e művek épp arra a XIX. századi elbeszéléshagyományra íródtak rá, amelynek történelmi hitelességteremtő erejét mind az aktuális értelmezés, mind a későbbi recepció megkérdőjelezte; ilyen az 1850-es években megnyilatkozó Jókai-elbeszélés, vagy a Nagy Ignác-, Kuthy Lajos-féle posztromantikus regény. Hogy a Márton-, a Darvasi-, a Láng- vagy a Háy-próza mégis a jelölt kontextusban tűnik megszólíthatónak, abban a műfajtypust konstituáló tényezők jelenkori újragondolása ismerhető fel. Egy ilyen szemlélet értelmében a természetes időrendet, az ok-okozatiság elvét, a krónika-, illetve a történetírás verifikációs hatását, valamint a kollektívum sorsát befolyásoló események, személyiségek közmegegyezéses ideálképeknek való megfeleltethetősége kritériumát, amelyeket korábban a történelmi narratívát legitimáló tényezőkként tartott számon a szaktudomány, felváltották a történelmi tapasztalat textuális eredetéről, a többféle történelem létezéséről alkotott

⁷ Részlet a kötetből és a címadó tanulmány olvasható itt (PDF): http://napkut.hu/viewer/pdf.php?pdf=/images/konyvek/2017/miert_sir_szuliman/miert_sir_szuliman_mm.pdf

elképzelések. Újabb szemléleteink értelmében a múltról szóló beszéd adekvát formája lehet az imaginárius/bizarr történelmi térbe és időbe helyezett válságmodellálás és horizontképződés, a múlt másságának jelentésképző ereje, azaz a múltba vetített jelenérdekű kérdés elve. Ez a narratíva egyszerűtöbb műfajkonstellációra mutat, azaz egyidejűleg több műfaji regiszter megszólaltatásáráván hoz létre sajátos, múltat reprezentáló regényvilágot. A jelölt narratíva vonzatkörébe sorolható művek egy részének besorolhatósága, a történelmi regény műfaji konvenciói szerinti olvashatósága még ennél is bonyolultabb dilemmákat vet fel. E regények ugyanis rendre abszorbeálnak, megjelenítenek és kompozícióteremtő elvként működtetnek olyan hagyományos, új, vagy mindkét elgondolás szerint értelmezett történelmi műfajkonstruktív elemeket, mint a történelmi esemény, tény vagy személy jelenléte, valamely korszaktársadalmi viszonyainak utánképzése és az emberek sorsában való művészi tükröztetése, ugyanakkor e tényezők jelenérdekű kérdező mivolta, a nemzet sorsát befolyásoló és (válság-)modelláló szerepe elmarad. Jelentésszerű funkciójuk legtöbbször a metaforikusság irányába mozdul ki. A történelmi regény egyik tipikus, az eposztól átvett és transzformált jellegzetessége a nemzet sorsát befolyásoló történelmi tett tematizációs síkja. E regények fő cselekményszála a nemzet születését, a hazateremtést, szabadságának kivívását stb. jelentő események vonalán halad: az Új Haza/Új Trója létrehozásának eseményeit jelenti. Az értékteremtés (a teremtő/kereső hősök) ilyen típusú megnyilatkozása az általunk vizsgált, illetve műfaji szempontból problematikusnak jelölt regényekben rendszerint szellemi tettként, mozgalomként, folyamatként manifesztálódik, ezért e művek a művészregény, illetve a nevelődési regény felé is kötődéseket mutatnak. Elképzelésünk szerint egy olyan regénytípusról van szó, amelynek műfaji konstellációja a XX. század végi történelmi regény vonzatkörében jött létre, de attól lényegesen el is különbözött; leginkább művelődéstörténeti regényeknek nevezhetnénk, vagy a pseudovalóságos tényregény elnevezéssel jelölhetnénk őket...

Bence Erika kötete tehát részint korábbi, két évtizednyi elemzésből, részint kutatásból, tematikus monográfiából, kritikai fókuszú összegzésből építi föl a „Szulimán-körképet”, részint mintegy velünk együtt „ugorja meg” azt a lehetőséget, hogy a történelmet regényes alakzatban és pseudovalóságos tényirodalomban olvasóinak felkínáló literatúrát (eposztól a valóságmodellig és metaforáig) e jelentésszerű funkciók mentén újra végig gondoljuk. Egyúttal persze azt is: a megjelenített regények nemcsak kompozícióteremtő elvként vagy komplex elgondolás szerint értelmezett műfajkonstruktív történelmi viszonyok utánképzéseiként fontosak, hanem nemzeti sorsok, válságok, eposzok és történelmi tettek emberi sorsokban jelenérdekű kérdezőket is motiváló metaforikus eredményeiként legalább annyira. Ha lesz történelem, ha nem, ha nyer értelmet, ha vége szakad..., mindegy, akkor is. S ennyiben máris/mégis visszatért Szulimán korának siralma, az eszmeileg-esztétikailag „utánképzett” történelmi korszak ziláltságából fakadó, az értékvesztettségéből még kilátást nyújtó idő esélye: a szívgyönyörűségéről való beszéd még lehetséges kiindulópontja, a szöveghátterekben megbúvó lelki táj- és térképek jelentésadó pillanatfelvétele...

Metaforikus átjárás, határok kelet-nyugaton

Sajátos fejlődésrajzot formál, a világirodalomba illeszkedő, a polifon identitás sokrétűségébe rejtekező többnyelvű kulturális tárgyilagosságot és a hivatalos történelem ellenében fölállított kultúraváltási folyamatot mutatja be végzetes sokszínűséggel Thomka Beáta, aki újabb kötetének hét nagyobb „tematikus” egységén belül is megépíti a többnyelvűség kulturális jelenségekörében szimbolikák, a „hozott” anyag, a virtuális és „szállítható identitás” révén életben maradt „immigráns fikció” változásföldrajzát. Ezt a regényekbe, hősökbe, szimbolikákba, fejlődésrajzokba illeszkedő (vagy illeszthető-olvasható) kultúraváltási folyamatot, a kívülről rálátás és a megkérdőjelezett múltértelmezés kérdéseit, a kompenzációs emlékezet „poétikáiba” illeszkedő mixitást nevezi meg Thomka az Ex-Yu korszak regénytapszlatának. Ugyanakkor már előszavában, első elemző esszéiben egyértelművé teszi, hogy hiába is a befogadó-értő-olvasó-elbeszélő tapasztalat, ha nincs reális esélye a narratív kritikai esszének a társadalomtudományi és esztétikai horizont átfogására.

Igen, ez egykönnyen belátható. Lehetsz akár megismerő alázattal, kultúratörténeti belátással, kortárs irodalmi példatárral fölszerelve, de amint a lehetséges elemző mélység hiánya fölfakad a szavak alól, rögtön irgalmatlanul érvényét veszíti a tudásminőség magabiztossága, s csak nehézkesen nyerhető vissza, ha egyúttal mintegy exportárod, politikai entitásokba és poétikai identitásokba viszed tova. S ráadásul még talán ez a legmeghatározóbb élményhátter abban az esetsorban eligazodni próbálva, ahol akár pályatársak árnyaltabb ismeretében, akár korszakos feldolgozások láttán mégis arra ébredsz: a „beköltözés a nyelvbe” és a „megérkezés az irodalomba” olyan komparatív belülnézetet és polifon identitást kínál, melyre találhatott Thomka Beáta tanulmányköteteiben, s ott is sajnálatosan reménytelen a korélmények fikcióját másabbul látni, mint Ő teszi. Ezúttal egy 266 oldalas esszékötetben formálja meg mindezt, ahol tanulmányok és mitopolitikai identitásföldrajz-komponensek reflexiók tereiből formálja a maga tizenhétrétegű elemzés-szerkezetét a vajdasági és Ex-Yu irodalom külföldre távozott alkotóiról, tehát szinte nincs kritikai olvasói felület, mely kapaszkodót nyújtana a recenzensi máskéntgondoláshoz, mintegy felülfogalmazáshoz. S teszi mindezt sodróan izgalmasan, lenyűgözően elegánsan, rajongani való magabiztossággal. Reménytelenül elfogulttá válik az ember a harmadik oldaltól, s akkor már kész is, épp ott a vége a „rálátás bölcsességének”, hiába hiszi azt, hogy talán képes lesz mindezt „kívülről” is átlátni és érdemben elismerni. Fogalmazhatnám kicsit önironikusabban is: meglehet, Balassa Péter vagy György Péter okkal megpróbálhatná-megpróbálhatta volna, de talán egyedül Thomka Beáta lenne képes a thomkai regénytapszlat méltó kultúratudományi értékelésére. Ennek egyik (jöllehet csak részleges akadály, de például a balkáni háborút követő írónemzedék nyugati elfogadottságának egyik kultúraközi nehézsége is, hogy „a történelmi monográfiák korlátozott példányszámúak és szakkönyvtárakba kerülnek. Ennél döntőbb ok az, hogy e forma alkalmatlan arra, hogy megteremthesse egy közös(ségi) történelmi folyamat metaforáját vagy allegóriáját. A történelem pedig számunkra csak a metaforizálódás által

válhat beleérző módon megközelíthetővé. Ennek egyik eszköze a *kompensációs emlékezet* felszínre hozása is, amire Austerlitz regényterjedelmű beékelte életelbeszélése utal az azonos című műben. Sebald emelkedett dikciójú metaforikus együttest alkot, amiben kitüntetett szerepe van az érzéki tapasztalásmódnak és a megérzékíthető tárgyi észleleteknek. David Lodge kifejezésével *realisztikus kitalált prózájának* résztvevőiként követjük vándorlásait, azonosságvesztő és önazonosságkereső alakjainak drámai nyomkereső útjait” (55. old.).

Thomka külön is hangsúlyozza a fogalmisággal elválaszthatatlanul összefonódó fikcionális beszédmódtól való eltávolodás lehetőségét és követhető útját, a migrációs irodalom, „a fikció nomádjai” révén ébresztett mozgó identitás, a ciklikusan visszatérő háborús helyzetek között kifeszített narratív eljárások és hibrid diaszpóra-irodalmak sajátosságait (84–89. old.), valamint az „etnikai literatúra” nemzeti nyelvekre utaltságából fakadó bezártság-élményére következő nyitás (folytatás és újrakezdés) diskurzusrendjének időiségében követhető hagyományát (Danilo Kiš, Debeljak, Tasić, Hemon, Stanišić, Prcić), s további mások regénytémákban fellelt poétikai értéktényezőinek túlélő olvasatát, a „fikcióban fellelt menedék” önazonossági konstrukcióját (91–117. old.).

A regénytapasztalat elbeszélése ugyanakkor magában véve is része a „fikció és/vagy ténytudás” problematikáit fellazított határvonalak között elbeszélő írói magatartásnak és olvasói értelmezésnek, melyek mindegyike szinte alkalmazkodik ahhoz: a történetmondó felelőssége, hogy az elbeszélés valamely kulturálisan meghatározott műfajba sorolódik és megteremt a közvetlen társadalmi és retorikai környezetet is, mely sosem lehet immár független a történeti és geopolitikai, kultúraszociológiai, tematikus, stiláris és mentalitásbeli sajátosságoktól (Thomka 2011:142–143).⁸ Ezek a kulturális identitásokat föllazító entitások, melyek az Area Studies képzelt kereteiből Arena Studies-t formálnak, küzdőtér-tanulmányokká teszik a lehetséges írásokat és releváns olvasatokat is. Valójában egy „túl sok és túl kevés történelemről” szólnak, melyet nem tények vagy adatok, hanem identitások és entitások laknak be, interpretációk tesznek átélhetővé, s belátások közötti átbeszélések, kölcsönhatások szervezik hozzájuk a megértés esélyeit. Valójában nem valamiféle „európaiságban” oldódnak fel, hanem átértelmezik a regionális különbségek intimitásaiban rejlő mikroközösségi, nyelvbátorsági, lokális identitás-állandókat is, a fikció megértésében irodalmi és kulturális történetvíziókat elrejtve, sőt az egymásra következő generációkban érlelési időt meghatározva a belátás, és újabb ciklikus korszakokat örökítve a megértés terén (uo. 144–148. old.).

Persze, az elemző közelítés és a mérhetetlenül gazdag írói példatár láttán a közvetlen olvasói benyomás iránti szükség vezet a képtelen kísérlet közvetett próbájához: elfogynak jelzőid, mire minősítéseket találsz ez impozánsan intim regénytudáshoz. Thomka mintegy oldalanként három súlyosan kiemelendő gondolati íve oly messzi tájakra vezet a kultúraköziség földrajzában, a nyelvi

⁸ A kulturális azonosság poétikája. In *Kelet-nyugati átjárók 1. A különbözőség filozófiája, poétikája és politikája*. Tanulmányok. Szerkesztették Fenyvesi Kristóf, Kasznár Veronika Katalin, Orbán Jolán. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2011:131–148.

identitáskeresés és kortörténeti válaszlehetőségek néprajzában, az interkulturális identitás-rétegek történetében és az empirikus tapasztalati tér mentális vagy spirituális átjárása révén valami messzi bizonyosság keresésében a tudható világok tudásához, amiként ez *Déli témák* című korábbi kötetében⁹ vagy a *Regénytapszlat* oldalain rendre megessik,¹⁰ hogy azokból mintegy kivonatolni, kiemelni, elbeszélni vajmi keveset lehet. Amikor a munkásságában oly kiemelt témakörök, mint Danilo Kiš, Ivo Andrić, Mészöly Miklós, Tolnai Ottó és még másik két tucatnyi írói pálya tűnik elő mint a délvidéki irodalom megjelenítési fókuszpontja, akkor nem mellesleg a balkáni háború, az Ex-Yu-Ex(odus) és a nyugati migráns irodalom könnyed átölelése zajlik éppen, melyhez a négy-öt nyelven alátámasztott szövegismereti háttér, előadói rutin és félelmes írástudói fennkölttség csupán szerény alap... – ám nem valami könnyen tükrözhető mindez a mindennapi kultúratudományi szótárral. Ráadásul, mint írja is Thomka Beáta, mindezek mögött megannyi verzió előtűnik a társadalomtörténeti összefüggésekből és identitáskomponensekből, ám ezek valahol mégis inkább a makrostruktúrák irányába, a politikai identitásföldrajz érdeklődési körébe vezetnek körkörös utakon, így nem hiányozhat reflexiók terükből a vajdasági magyar irodalom „eredendő kultúraköziségként felfogott kultúra-fogalma, nem hiányozhatnak térbeli és virtuális közösségek, a régiók Európája, a közép-, kelet- és dél-európai hagyománytudat érintkezései, nem hiányozhat a kisebbségi tapasztalat, az identitásmetaforák és hordozható identitásmeghatározók által körvonalazódó kulturális azonosság, többnyelvűség – többszólamúság, közelség – másság, nyelvi különbözőség – kulturális párhuzamosság, nem hiányozhatnak a kultúra pluralizmusa és a regionális tudat összefüggései, a történelmi demitologizálás, a nyelvi határoktól független reprezentációk, a kritikai kultúratudat” interszekcionalitása (*Déli témák*, 2009:13).

Thomka Beáta életműve (olvasatomtól akár függetlenül is) egyre impozánsabb magabiztossággal vezet a tudni érdemes dolgok tudományos szférái felé, de csöppet sem kerüli el az érzékeny tudásminőségekből építkező, egymásba mintegy tematikus körköröséggel is kapaszkodó összegzések technikáját. Már a *Déli témák* kötet is jócskán hagyatkozik korábbi előadások, kritikai megfontolások, kedvenc esztétikai paradigmák saját téziseire és értelmezéstudományi alapvonalak tiszta, mértékletes, de rokonszenvesen határozott kezelésére, ezek révén a regényepoézis, az Andrić-i értelemben vett „Korfestés” megannyi dús kontúrjára (így például a határ/őr/vidéki származási közérzet, spiritualizált marginalitás, „történelem nélküli” tájiság már a kötet első oldalának messzire ívelő alaphangja), de a *Regénytapszlat* kötetért tavaly Artisjus-díjat kapott szerző szinte legfőbb meghatározó jegye a kortárs regényirodalom mindenkori kitettségeinek és a saját kutatói-esztétikai tapasztalat írástudói etikája újvidéki, délvidéki referenciájának roppant komplexitás-érzékeny tónusformálása is. Mint az *Új Symposion* irodalmi hagyományának, ars poeticájának is folytatója, talán legfőképp azt

⁹ *Déli témák*. zEtna, Zenta 2009, 267 oldal

¹⁰ *Regénytapszlat*. Korélmény, hovatarozás, nyelvváltás. Kijarat Kiadó, Budapest, 2018, 266 oldal

a hivatottságot, küldetésességet tekinti dolgának, melyből a poéziselméleti, mítoszdraturgiai, referencialitás-teóriák vagy narratív strukturalizmusok irodalomantropológiai konzekvenciái mutatkoznak egy soknyelvű közvetettség tükrében. A regénytörténeti, társadalomformáló és politikai interkulturalitásra is kiható hanyatlások-túlélések-metafrazeálások-stílusközvetettségek izgalmas rendszere olyasféle rejtett dialogikusság, száműzöttség és befogadottság, tematikus kultúráköziség mezőin jár, melyeken nemcsak a Délvidék, az Ex-Jugo életvilág számtalan dimenziója teresül, hanem mintegy megteremtődik az elbeszélhetőség konstruktuma is: Thomka ezt a regényekbe, hősökbe, szimbolikákba, fejlődésrajzokba illeszkedő vagy illeszthető kultúraváltási folyamat, az „immigráns fikció” változástérképét nevezi lényegében regénytapasztalatnak, s a kötet hét nagyobb „tematikus” egységén belül is megépíti a többnyelvűség kulturális jelenségkörében a „hozott” anyag, a virtuális és „szállítható identitás” révén életben maradt, világirodalomba illeszkedő, a polifon identitás sokrétűségébe rejtekező többnyelvű kulturális mixitás, a hivatalos történelem ellenében fölállított kívülről rálátás és megkérdőjelezett múltértelmezés kérdéseit, a kompenzációs emlékezet „poetikáiba” illeszkedő tárgyilagosságot, az Ex-Yu korszak kritikai hagyatékát, a nyelvtől megfosztott történetek izgalmaikat, kirekesztettségek és nincstelenségek életrajzi fikciót változatait. Csak e kapkodó felsorolás is tükrözi már, milyen innovatív és reflexív maga a tárgyalásmód is – ám ezt még a fejezeteket is keresztül-kasul átsugárzó regényfolyamok, európai regényáradások, műfaji és műnemi kalandok, sodrások, kikötők és mozgástónusok hatják át sok-sok rétegben! Talán nem is véletlen, hogy a „kirekesztettség az anyanyelvűből”, nemzetből, lakótérből, hozott kulturális örökségből és kortörténeti menekedések széles határsávjaiból mint „új nyelvi otthonok” kapnak becenevet a záró fejezetekben.

Avagy, ahogyan Thomka Beáta maga is vallja az utolsó, *Ívek* fejezetben: „A kötet bevezető tanulmánya módosuló regénytérképekre utal és olyan átszövődésekre, amelyek a kulturális hagyományok, nyelvek és a fikciós gyakorlatok új érintkezéseiből bontakoznak ki. Írásaim interpretáló szándéka nyilvánvaló, a problémaközpontú megközelítésmód mégsem eleve eldöntött, tézisek alátámasztását szolgáló igyekezet eredménye: a kötet az újabb regény(olvasói) tapasztalatok együttese. A sok ezer regényoldal, történet, elbeszélés, élethelyzet-fikció, alakrajz, beszédmód, látószög olyan gazdag korpusz, ami óhatatlanul a visszatérő, ismétlődő, újra előforduló vonásokra, rokon poétikai jegyekre irányítja a figyelmet. A felmerülő szemléleti, tematikus, műfajtipológiai és elbeszélés-poétikai kérdéseket maguk a kortárs művek exponálják. Az előtérben álló, felszínre kerülő karakterisztikumok tehát maguktól rendeződnek sorokká, ívekké, halmazokká. Csak ebben az értelemben lehetséges bármiféle óvatos általánosító észrevétel megfogalmazása. A megfigyelések összefoglalását a kommentárok központi kérdései helyettesítik. Kortárs művekről, alakuló, élő, bővülő opuszokról lévén szó az olvasó, értelmező időbeli távlata szűkös, az irodalomtörténeti értékelés a majdani vizsgálódások tárgya lesz. Az ezredfordulós regényeket a 20. század gazdag, sokrétű regényintencióihoz viszonyítva egyes irányultságok módosulásai észlelhetők. Úgy tűnik, hogy a változások alapvetően a félmúlt uralkodó

nyelv- és irodalomszemléletétől való eltávolodásban, valamint a historikus, etikai, antropológiai tényezők előtérbe kerülésében, a szociokritikus érzékenység határozottabb kifejeződésében és a kortörténeti kérdésekkel való nyíltabb szembenézésben nyilvánulnak meg. Ilyen folyamat játszódott le az elbeszéléskutatás elmúlt ötven évében is. A korai nyelvelméleti kiindulóponttól fokozatosan a humántudományi, érzékeny témákat érintő társadalomelméleti és a diszciplínák közötti kérdésfelvetések felé mozdult el. A narratív jelleget biztosító eseményszerű elbeszélést, a szereplők és a cselekvés funkcióját, az alakok mozgatóját, a történelmi szituálást megkérdőjelező, a társadalomkritikai magatartást elvető és a nyelvi önreferencialitásra alapozó textuális stratégiák a 20. század utolsó évtizedeitől kezdődően már sem szerzők, sem olvasók számára nem jelentenek kihívást, ahogyan a tudatos vagy kísérletező formai újítások sem...” (249–250. old.).

Thomka meggyőzően széles skálán, megannyi nyelvi és észlelési közegben mozog (vers, poétikai analízisek, kritikai reflexiók, kiállítások és művészeletpályák, építészet és befogadói nyitottság, stílustörténetbe ágyazott értelmezési rutinok, ezek perszonális hangoltsága és kritikai reflex-háttere), „az érintett regények témarepertoárja, poétikai-retorikai eszköztára, narratív eljárásai különféle műfajkombinációkban érvényesülnek. A száműzetés, menekülés, migráció tematikus elemek gyakran család- és fejlődéstörténeti keretben merül fel, amitől elválaszthatatlan a történelem megélt tapasztalata. Az önértelmezésre igyekvő életrajzi elbeszélések háttérmozzanataként, közvetetten, észrevétlenül historikus panorámák rajzolódnak ki. A származás közegétől, régiójától eltávolodó regényalakok fikcionalizálásában hangsúlyos szerepe van az emlékezetkultúrának. [...] Különös komplexitású az elbeszélők, önéletrajzi figurák azonosságtudatának és új nyelvi identitásteremtésének kérdése is. A kritikus beállítottságú tényirodalom iránti szerzői és olvasói érdeklődés párhuzamos a média, a publicisztika erősödő hatásával és az információs igény növekedésével. Ez is nyomot hagy az aktualitások, az éppen történülő események dokumentálására alkalmas műfajtypusokon, egyebek között a regényen is” (uo. 151.).

Záró soraiban még ezekre építve (és ezeknek mint csupán családtörténeteknek vagy emlékezeti örökségeknek a problematikájára hangolva) Thomka hordozható identitás-üzenetként fölteszi a kérdést: vajon még most is alkalmas-e a regény arra, hogy látásmódokat változtasson meg, esztétikai vagy bölcséleti hangsúlyokat helyezzen el térségek, kistájak, regénytájak fikciós megjelenítéseiben – s ha igenlő a válasz, „akkor az semmiképpen sem a kortárs alkotások esztétikai vagy bölcséleti hangsúlyain, hanem a korkritikai magatartás jelentőségén alapul. Ennek érvényesülésével bontakozik ki az a fikciós problémakatalógus, ami a regények keletkezésének idejét mélyen meghatározza... (151. old.)

A régió, a kulturális kölcsönhatások kavalkádja tehát sűrű elemzeshálóban valósítja meg azt az új nyelvi identitásformálást, melynek révén Thomka a poszt-Új *Symposionos* nemzedék migráns és poliszférikus újnyelvi irodalmának, Gesamtkunst-összhatásainak nemcsak részese, de kortárs megnevezője és kivételes emlékezetstratégiai újraformálója is. Amiről sorai között is vall, amit

konklúzióiban is olvashatóan elrejt, az éppen a regénytudás és élettapasztalat térségiségéből kisugárzó dinamikája, avagy olyan áthatás, mely nélkül az olvasás is csupán lapozás marad, a térség atmoszférái időtlen szférákba csúsznak, a befogadás pedig elszenvedi a korélmény-fosztás felelőtlenségét, ami pedig a kulturális örökség textuális átadásának új narratíváitól fosztja meg a jövőendő nemzedékeket is.

Drávavidéki hangok, tünékeny korok, emberhangú zeneiség

Az irodalmi emlékezethez, az akusztikai vagy dramaturgiai kerülőúton lehetséges elinduláshoz nem árt tudni a szcéna szereplőinek vagy főszereplőjének „oratorikus” feltételeit. Ezeket most gyorsfénykép-hatással összegezve: adott egy vajdasági magyar író (sz. 1941, Zombor), egy regény (meg több), egy tájlíra, egy életút-áttekintő attitűd, s egy roppant szuverén hang, mely a szikár levéltári „dokumentumtól” a zenei hatásvizsgálatig és rögtönző előadói élményig mindent magába foglal egyetlen kisregényben. A szóbanforgó mű Vasagyi Mária *Fabella domi. Avagy rege a HÁZról és körülötte egy s másról* című kötete, mely talányos kottaképekkel egyre dúsabban feltöltekezve a nyelviség középkori szárazságától az Olivier Messiaen-tónusú, Az Idő Végezetére szóló kompozíciójáig ível. Mintegy stiláris „kevercsnek” tűnik ez így, de a legkevésbé sem az a konkrét műben. Továbbá – vagy lényegében éppen ezért citálom ide – a regényszöveg textuális felületén mint hordozón át is olyasféle zeneiség irodalmi reprezentációját lehet fölidézni, mely mindkét műnem befogadója felé egyképpen tesz mélyre is ható gesztusokat.

Vasagyi Mária munkásságát nemigen ismerjük – legyen megkülönböztetett tisztelet a kivételeké. A nyolcvanas évek előtt a Dunatáj magyarságának szellemi néprajzi hagyományairól indított néprajzi gyűjtőmunkát, volt tanár, képviselőtestületi tag, levéltáros, irodalmi folyóirat lektora, fordító, s lett irodalmár, író, Sinkó Ervin-díjas (1982), Híd-díjas (2003), Herceg János-díjas (2018) többkönyvű szerző, aki ma már a vajdasági magyar irodalom minimum meghatározó szereplője, de inkább a Gion Nándor, Molter Károly, Majtényi Mihály, Herceg János jellemezte hagyaték-közegeben folytatója ama közléshagyománynak, mely a táji kötődés, az identitás, a hagyománykövetés és multikulturális kommunikáció nyelvi színterén vezető hangként jellemezhető.

Már a legkorábbi nagyobb opusz, a *Föld, Föld...* dunatáji magyarság-néprajzából (1982), a *Silentium album* című kisregényéből (2002) és a *Pokolkerék*-regényéből (2009), majd *A Kruspér-udvar angyalai* prózakötetből (2016) kimaradt hangok is úgy szervesülnek a *Fabella Domi* alaptónusává, mint velencei visszhangok és kortárszenei kompozíciók hangkísérleti tonalitása. Mintha a *Fabella* „levéltári” (fiktív) szövegvilágából és korunkig elhozott jelentésteréből is együttesen komponálta volna meg újabb kötetében egy 17–21. századi laikus eposz, vagy udvari kantáta, vagy utcasarki bárzenész hajnali búcsú-muzsikájaként azt az akusztikai teret, melyben a vizek, visszhangok, ködlések, sorsok dramatikája adná a zeneiséget... – hangra hang, kottafejre ütemvonal, szekvenciára fortissimo és da capo..., szekvenciálisan sűrített szöveg, érzemény és beszéd, narrált világélmény és

valamely „redőzetlen víz fölött” a „zavartalan silentia” ködéből kicsendülő asszonyi lények hangja a messzeségből... – s ebben a kimódoltan komponált csendben sugárzik elő azután egy szerény kicsiny kötet tónusában Vasagyi Mária hangja is.¹¹

A vállaltan-vallottan élettörténeti momentumokat tartalmazó kötetben átélő olvasatot és mives muzikalitást igénylő feladat az idő- és térjátékot, a Dunatáj/Drávavidék hangját és a korok tűnékeny tónusait egyaránt kínáló kompozíciót úgy kezelni, mint valami el-nem-döntött konstrukciót, mely hol a HÁZ, az egész építmény, az idő végezetéig újrakomponálható világzengés tónusában mutatkozik, hol meg efemer kivagyiságában az impresszió szabados pompájába öltözködve tündöklök. Vasagyi kötete¹² csakúgy a táji szelek, a bora, a velencei loccsanások és adriai ködök világzenéjéből fakad, miként a munkáinak java többségében folytonosan folydogáló csatornák, átereszek, folyók és belső buzgárok hangjaiból. *„Nálam folyton szól a zene, most Brahms C-dur szonátája. A szépség fájdalma. A fájdalom szépsége. Már-már mazochizmus. Mahler tragikumba csúcsosodó szomorúság-gyönyörét hasonlíthatom hozzá. Most már bizonyos vagyok benne: amint elkészült a világgal, befejezte a teremtést, Istennek – lehet, hogy akkor meghalt? – még volt annyi ereje, utolsó, nagy erő (az elmúló élete utolsó ereje?), hogy megteremtse a ZENÉT. A zene lelkét először is, és hozzá a fizikai lehetőségeit, amelyek azóta benne foglaltatnak a világegyetemben, csak elő kell hívni, összegyűjteni így vagy úgy, szerzőként vagy előadóként. A zene a teremtés csúcsa, úgy is kell viszonyulni hozzá. Több mint csoda. Isteni hagyaték a javából...”* – nyilatkozta egy 2004-ben készült interjúban.¹³

A szerzői HÁZ históriájában a múlt tizenegy fejezetével egy-egy fiktív levéltári dokumentum hangzik fel, mintha eltérő korok aulikus szertartás-zenéi lennének. A különböző korokban különböző nemzetiségű és érdeklődésű emberek lakóhelye egyúttal mindig a művészetek valamelyikének lakhelye is, egyfajta sajátos misztifikáció révén – ahogyan kiadója is úgy véli: „Végtelen dallamsor tehát a regény, amelyet tartalma és zeneisége mellett nyelvezete tesz egyedivé. Az 1313-ban induló szöveg, majd az azt követő néhány fejezet az adott kor nyelvezetét tükrözi, archaikusság jellemzi, ahogyan pedig időben közeledik a jelen felé, az archaikus nyelvhasználatot felváltja a mai kornak megfelelő”. A szerzői vállalat fölidézése persze a kötetben pontosabb: *„...Ez volt kutakodásom eredménye, amelynek láttán apám azt mondta: fabella domi. A HÁZ regéje. Dehát ez a fá-bé-lá-dó-mí egy dallamsor! És befejezetlen! – állapítottam meg. A világon semmi se befejezett, ez a HÁZ se, ez a kert se, mindennek van folytatása az állandó változásban, még annak is, amiről úgy gondoljuk, megszűnt. Csakhogy az a folytatás más formában történik, válaszolta. A világ végéig? – kérdeztem. Addig, és még tovább, mert az idő végezete is valaminek a folytatása. És azután is van folytatás,*

¹¹ Vasagyi Mária – Székely, vagy Brankov Máriaként is ismerik – Zomborban született, 1941-ben. Iskoláit Zomborban és Eszéken végezte, majd az újvidéki magyar tanszéken diplomázott. Volt levéltáros, fordító, lektor, foglalkozott műfordítással, zenekritikával, műkritikával, néprajzzal. Ma is Zomborban él, lektorként dolgozik a helyi lapnál, a Dunatájnál. *Silentium album* című kisregénye 2002-ben jelent meg, Szirmai Károly-Díjat és Híd-Díjat kapott érte, utóbb több más írói díjat is.

¹² Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2013, 113 oldal

¹³ http://netpansip.hhrf.org/up/szerz/nfde/2004/hang_utani_csend.htm

csak nem tudjuk, milyen. De keress a mí után olyan hangot, ami a befejezettség érzését kelti! A fá, válaszoltam. Igen, helyeselt apám, de akkor újra kezdődik a dallamsor, és sose lesz vége, tette hozzá”.

Vasagyi Mária tehát, aki bár a kortárs vajdasági magyar prózairodalom egyik legkonzekvensebb örökségét követi, talán igen méltatlanul kevés szerző. Sűrűn rétegzett, csak jelenkor-fókuszált szintéren leíró szövegrétegű stílusában mintegy laponként rakódnak a filozofikus fókuszú eszmefuttatások, de a szövegbe ékelt gondolati támoszlopokkal is valamely tájbölcseleti alaptónust formál, s ezekre építi az esetenként szűken családtörténeti, máskor térség-históriai színeköröket, hogy ezekkel is szinte visszatükrözze a szövegfoltok lebegésének esetlegességét. E regénybeli HÁZ nem egyszerűen csupán a történések egzakt térbe cövekelt helyszíne, hanem szinte megszemélyesített, historizáló nyelvi közegbe alapozott főszereplője is, eközben egyben akár kortalan színtere-hétszázévvajdasági történelmének, ezáltal a természeti-történeti közegéletteli megtestesítője, szimbóluma ugyancsak: főképp a táj, de szélesebb mezőben a haza megjelenítője, megannyi nemzedék sorsának tanúhelye, sőt megszemélyesített tanúja is. A „rege s körötte egy s más” a krónikából kiemelt szereplők, történések, feszengek, drámák és hétköznapiak (akár levéltári közlések egybehangolt korlennyomatai, akár irodalmi fikciók, melyek egymásra épülő szövevénybe, „kottaképbe” szervülnek), s éppúgy a sok-sok sűrű évszázad hangos történelmi eseményeiből kínálnak ízelítőt, ahogyan a HÁZ-at különféle aspektusokból és eltérő tónusokban bemutató epizódok láncolataként valamely sokszólamú zenei felvilág épül össze. Szerepel itt Ogül Shabbhedd aga 1704-es levele Petróczy Kata Szidónia költőnőhöz, majd egy nyolcvan évvel későbbi vízmérnöki jelentés; egy beszámoló a térségben 1786-ban dúló természeti csapásról, később a Jurjitz-család ezutáni beköltözéséről; továbbá egy 1850-es úrbéri törvényszéki jegyzőkönyv részlete; hasonlóképp egy beszámoló arról, mi módon lett a HÁZ Veresmarti Mór és Harmath Elemér huszadik századi otthona; s végtére kiderül az is, miként kapcsolódik össze a HÁZ sorsa a Stainer-féle csodahegedűével. Itt, a sokadik fejezetben már nehéz lenne pusztán átfogó és egyszerű lakónév-lajstromra hivatkozni, de lássuk az archaizáló textusból kicsendülő, szöveghű idézetet: „Apám, úgy láttam, fontolgtat valamit, majd elővette a szekrényből azt a másik hegedűt, amelynek mindkét lapja domború, s jóllehet kopott felülete matt volt és foltos, úgy láttam, felragyogott. És a szólalása! Éles és fényes volt, mint a magasan járó holdsarló, azután meg sötéten simult a földi éj feketeségébe, pedig most is, mint mindig, éppen hogy megérintette a húrokat a vonó. És láttam a hangokat! Nem kottafejeket láttam, hanem hangokat, ahogyan egymás után, majd csoportosan életre keltek és körülvettek, megízleltem minden hangot, még mielőtt ujjaim alatt kiröppentek volna a zongorából, és azon nyomban felrikoltott a klarinét, és tudta a szólamát a cselló is, és meg sem álltunk ama hegedűhang nyomában repdesve a drágaköves égben, mert minden csillagát megmutatta az ég, meg sem torpanhattunk abban a kristályos liturgiában. Eleven érzéssel ízleltük és illatoztuk a magasságot, s észre sem vettük, hogy már a második tételt játszottuk, az angyalost, s hogy a harmadik is eljött, a madaras, amit Harmath maestro annyiszor próbáltatott a négyessel...” (99–100. old.).

Amit ez utóbbi részlet is méltóképpen megidéz, akár több rétegben is a hazai, a táji, a családi, személyes, életközeli, emlékezeti képzet és érzület. A kötet végestelen szövegcsoportosításban komponálja a léthelyzetek historikus pillanatképeit, de valamiképp ehhez hasonló mives impresszionisztikussággal és személyes hitelességgel, rezgő vízfelületekkel és forrongó szelekkel, historikus ömlengéssel és áradó szenvedélyességgel, meg tájhú színpompával, érzületekkel, helyiérdekű mitikussággal, folydogáló muzsikákkal járul hozzá: *„A víz ott, alattunk óránként változtatta színét, a legveszélyesebb munka közben is észre kellett vennem azokat a színárnyalatokat, erőszakosan rohamozták a szemet. Más, gyerekkori élményekkel is belopták magukat a vizek és a folyók a műveimbe. Nyugat-Bácska, a szülőváros és környéke morotvainak, folyóinak képe, a mocsári emberek viszontagságos, csöppet se könnyű élete vissza-visszatér az írásaimba. A tizenhárom szigeten épült és általam pannóniai Venicének, Lombosnak, Óborszentmihálynak stb. nevezett Zombor a mítoszok, legendák világában valós-fiktív helyé módosul. Azért mondom így, valós-fiktív, mert minden fikciónak valós alapja van, az én mitikus-misztikus világérzésemben pedig csak úgy nyüzsögnek a fikciók, s ha ezt mind számba vesszük, nem a valós bácskai világról, létről írok, hanem annak képzeletemben élő tömör lecsapódásáról, a couleur locale már bejáródott fogásait és mindenfajta állelkesedést, érzelgősséget, hatáskeltést, romantikát, nemzetieskedést mellőzve. Meglehet, ezért nem népszerű olvasmányok a könyveim. Visszatérve a vizekhez: meglehet, ifjúkori eposz-olvasmányaim (Odüsszeia, Aeneis, Kalevala) hatására vízhez, vizekhez kapcsolódik több könyvemben is a haza és a ház teremtése...”¹⁴*

A vizek, erdőségek, csatornázások, mocsárvilágok és ködlések között a zombori-bácskai táj topográfiája szinte ebben az angyalos-démonos-tündéres világban is folytonos tehertételektől súlyos. Egy részlet a *Fabella domi* kötetből: *„Szigetek világához érénk. Egy szó se igaz az órjásokról, csattana fel gazdám hangja a derengésben a negyedik szigetenél, amit lapuló Csöndes, sötét Titkos és kopár Pangó után Szelídnek nevezénk, s kezét emelé, vagyis, úgy értém, zenét parancsola. Ajakamhoz vevém a sípot – szülikémtől, Fehérsík legkiválóbb síposától, erdőlakó Síplelke Aranyos Borától örökölék vala –, és gazdám kedves énekét, a Rétre futósó leánkát fújám volna, amikor asszonlányok éneke hallatsza a messzeségből. Senkit se látánk, de hogy is láthatánk volna a sűrű ködben. A redőzetlen víz fölött pedig zavartalan vala a silentia”* (5. old.).

Mármost ez az énekelt csönd, a zeneiség és a vizek sodrásainak ütközése a sziklák márványkeménységével, nemcsak az angyalok vagy örökölt sípok erdőlakóinak eszköztárával kerül kontrasztba, hanem a Kruspér-kötet első írásában is megjelenik, ahol *„cipelték a keresztes vitézek Jeruzsálemből Franciaországba azt a híres követ. Óriási terhet nagy felelősséggel. Sőt néha el is kell rejteni...”*, mert hát ez a mindenkori márványtömb egyben az a múlt is, amelyben az örökség, a változhatatlan kerül közös

¹⁴ Vasagyi Mária: *A Kruspér-udvar angyalai* prózakötet 2016-ban jelent meg a zEtna Kiadó gondozásában, ennek bemutatójában hangzott el a szerzői vallomás 2016. november 3-án, a Zentai Alkotóház helyszínén. A hanganyagot feldolgozta: Döme Szabolcs. http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/143/beszelgetesek_vasagyi.htm

térbe, topológiai univerzumba a lebegéssel és muzikalitással. A HÁZ zenéje ekképpen a regék pótlója, megidézője, sorsokkal és a „vanitatum verum”, a sorsszerűség ingoványával hitelesített tényleges lét-megidézés is, a mindenkori márványtömb alkotói cipelése. Hol hullámosan zajló, hol márványosan koppanó, kegyetlen és zúzó, hol az elbeszélő kitalált családtörténetének meséivel, hol a mese által, az elbeszélte világban valamit megváltoztató módon: *„Nem emlékszem pontosan, miként hangzottak azok a történetek, a dobozban bozsongó, a kitalált családi levéltárból eredő mesék, vagyis nem létező adatok kiegészítői, adalékok egy másik, meg nem élt életből...”* [...] *Visszatérve a láthatatlan dolgokhoz: a zene azoknak a lelkében is óriási hatást válthat ki, akik nem látnak. Tehát hallgatom a zenét, és olyan helyeken járok és olyan gondolatokkal találkozom és barátkozom, amik addig eszembe se jutottak. A jó zene újrhallgatásakor újul ez a kör, gazdagodik. Hát nem csodálatos? Körülbelül így folyik az írás is. Nagyon nehéz munkának tartom. Sokkal nehezebb, mint a munkaakció, mert ott volt egy kis vidámság, fiatalság mókás derűje. Az írás halálkomoly, felelősségteli dolog, de még mindig könnyebb írni, mint beszélni! Az írás javítható, ámbátor a beszéd, ha egyszer elhangzik... Igaz, ritkán, de előfordul, hogy saját szövegem írása közben nagyokat nevetek. Írni számomra annyit jelent, mint körülményes, nehézkes munkát vállalni, egy-egy mondatot akár tízszer is átírni, hússzor is, s utána az egész részt átalakítani, újraírni. Nemcsak én vagyok így, hanem nagyon sokan mások is. Föl kell tárnai a világot az emberek előtt, fölébreszteni az empátiát a másmilyen ember iránt, ráeszméltetni jelenségekre, dolgokra, a gyűlölet gyilkos hatalmára, amilyen például az idegengyűlölet, a zsidóüldözés. [...] A könyv írás felőli megközelítése? Egyszerű: valami írásra késztet. Megfoghatatlan, titokzatos valami. Ami hiányában, az olvasással ellentétben, az írást nem lehet megtanulni, nem lehet arra oktatni a gyereket s unszolni valakit, hogy na most írd, legyél író, ha az az erős indíttatás hiányzik belőle. Ami magától jön. Amikor az ember úgy érzi, hogy most le kell ülni és írni kell, akkor mindent félretesz, és munkához lát. Nem is tudja, hogyan fogja befejezni. Elképzelsz valamit és papírra veted, és tíz perc múlva már egészen másutt jár a képzeleted, egészen mást írsz, mint amit elképzeltél. Bekövetkezik egy szinte levitációs állapot, kis híján érzékvesztés, majd elragad egy voltaképpen jól ismert, mégis minden esetben másmilyen s változatossága és kiszámíthatatlansága miatt állandó szorongást okozó... hatalmas erő, és meg-megrángat, mint a papírsárkányt szokta a magasságok szele, így valahogy írtam le egyik prózámban az alkotásnak egy mozzanatát”.¹⁵*

Ekképpen a prózai kompozíció a szerzői érzület alapján csak részben önmagáért való tett. Elmélyedés, mintegy folyómederben lebegés, feltöltődés, boldogságkeresés is. Vasagyi Mária nemcsak mutatja, de inkább írja, mennyire szeret utazni. „Az írásaimban az egész világot beutazom” – vallja e beszélgetős interjúban, ahol életműve jelentősebb opuszairól mesél, de utazásai képzeletiek, s nem kell Velencébe zarándokoljon, hogy a megnézett és megjegyzett, majd megírt szobrok, terek, hullámvázok, épületek és tükröződések a képzelet révén egy valódinál mesésebb utazást közvetítsenek. Így, ha levéltári források alapján is, de kétségtelenül és a történeti utalást időutazással kiegészítve olyan szerepkeresésekben találja meg

¹⁵ lásd ugyanott, http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/143/beszeltetesek_vasagyi.htm

alakjait, akik egy-egy rövidebb dokumentum, perirat, költözési vagy építési kezdemény nyomán is lépten-nyomon hozzájárulnak a HÁZ históriájához. S éppen úgy, ahogyan a historikum a szereptulajdonítások és büntetések, meghurcolások és megdicsőülések révén adagolja a maga idői folyamát az emberi létformákba. A helyszín szinte mindig Zombor, mely mint elnevezése is, folytonosan alakul, formálódik, pusztul és keletkezik is, a képzelt vagy asszociatív tájnevek szinte részletes helyrajzot adnak ki. Ám a HÁZ egyben rálátás nemcsak önmaga históriájára, hanem az emberi elhivatás és elaljasodás eseményeire is: ami tehát formailag dokumentumnovella, Weöres Pszichéjéhez méltóan költött térségi akusztika, az egyben hűségese kisebbség-história, mellesleg helytörténet, családmonográfia, képzelet-hízlalta vízfolyások ringása, s a házlakó regéje is, kitartó zenekísérettel.

Vagyis a történelem és elbeszélése, a kultúra és lakói, a szellemiség és az elmúló lét közérzetét folytonosan helyreállító harmonikus belátásképeség valamiképp együtt vannak jelen a regény zenei szövegrétegeiben, az örök feltételelességben és a pusztulással szembeállított képzelet zenés regélésében, az utazásban, röppenésben, ringásban, a régibb korokba vándorlás képzetes hitelében is, ahonnan nézve a múlt szinte csak jelen elhivatottságát tükrözi, ennyiben egyenesen a jövőbe fut a múltból közvetlenül, a képzelet révén átlendülve a megtapadás mindennapiságától elemelt térbeliségben. Ez a fajta küldetésesség, mintegy „peregrináció” és feladattudat egyúttal a HÁZ örökségével vállalt magány is, az emberi maga-maradottság kényszere, párban az utazás és bókászás, térképzetek és névadások szinte megzenésített regéjével, az elmúlások üstdob-szimfóniáival és háborús vagy emberidő futamok fals hangzásaival. A szerző „bonyolult műfajiságú” szövegvilága, melyben visszaköszön a családi legendárium és a térség 20. századi története, s a „minden pusztulóban van” közérzet ellenébe állított írói képzelet (meg a mindenkori háborúk) világának örök esetlegességei, a kötetben értő kritikusai szerint egyaránt dominálnak.¹⁶ Ugyanő jelzi, hogy „a hiány, a magány kategóriáinak körüljárása után a helyettesítés, a csere, az elveszettnek hitt feltűnése került a középpontba”, ami részint a kortárs magyar irodalom történelmi regényei közötti szerepkörében a késő-barokk gálans regény-hagyományának utólagos megteremtését célozza, másrészt központi formai alakzatai megjelenítik „a pszeudovalóságos alakmást”.¹⁷ A nevek jelölte metaforikus tér a vajdasági íróknál, különösen Gion Nándornál is hasonlóképpen erőteljes, Bence Erika a Vajdasághoz mint kulturális régióhoz kapcsolódó történelmi regény műfajának dilemmáival és hagyományaival szembesít kötetében, ahol a főbb értelmezési szempontokat az emlékezet prózapoétikai működése, a határ- és önazonosság-problémák vizsgálata adják. A regények értelmezései mellett a jelen horizontjában zajló folyamatokra is figyelmeztet, megkísérelve a történelmi regény hordozta tradícióban elhelyezést, egyebek között Vasagyi Máriaét is.¹⁸

¹⁶ Családi Kör, 2017. július 27., (21. old.) https://issuu.com/yuhar/docs/csal_di_k_r_2017_j_lius_27.

¹⁷ Létünk, 2010/4. 167-170.

¹⁸ Bence Erika: *Másra mutató műfajolvasás. A vajdasági magyar történelmi regény a XX. század utolsó évtizedében*. Napkút Kiadó, Budapest, 2009

A jelenhorizont és a táji-téri önazonosság eszköze is ugyanakkor nemcsak a tájra, a társas térre vagy a konvencionális közlésmódba kalauzol, hanem regényeinek evidens vagy megjelenített zeneiségébe is. Ilyesféle képzetes figurák a Fabella-regény fináléjában a karnagyra és a tanítványára utaló impressziók, melyekről a Szerző is úgy nyilatkozik: *Ők, azok, „akik Venicében az Öves körül, a Kerengő partján sétálgatnak az olvadó havon, és megállnak a Mrtvački sokak – Totenstrasse sarkán, amely utcában a szülőházam van, és ahol a karnagy, Harmath Elemér is lakott, sétálgatnak és beszélgetnek. Száztíz év után tért ismét vissza a karnagy. Először a huszadik század elején, száztíz éve jelent meg. Visszajött az első világháború után, de a második világháború után is, majd a hatvanas években ismét, hogy a helyi filharmónia néhány kiváló tagjának betanítsa Olivier Messian francia zeneszerző csodálatos művét, az Idő Végezetére írt zongoránegyest. Azután úgy látszik, végleg eltűnt, de nem! A délszláv háború után itt jár, s beszélget a tanítványával, Ridegh Atanásszal. Zenére oktatta annak idején, a művészet szeretetére. Láttá, ebből a tanítványból nem lesz nagy művész, de válhat belőle jó harmonikás. Hogy újra találkoztak, ez a tanítvány megdöbbenő történetet mondott el, nevezetesen hogy a délszláv háborúban hihetetlen dolgokra kényszerítették, például Arkannak és tigriseinek kellett muzsikálnia a Ceca nevű sztárpacsirta nótáit, s e visszaemlékezés közben tanítvány és mestere be-betekintenek a Totenstrasseba, ahol a karnagy lakásán a filharmónia a próbáit tartotta, s ahol az oda betévedt Ridegh Atanász a zeneleckéit kapta anno, az első orgonaleckéit egy láthatatlan orgonán, amidőn a karnagy elmagyarázta, mi a zene, a művészet lényege, a zenészi erkölcs lényege, miközben az orgonahangokat ismertette, a bombarduszt, a troppert, a lebegőhangot, a viola da gambát, s végül kiemelte: van itt egy hang, alig hallható. Ez a vox humana, az emberi hang. És ez a mi hangunk, mondta, mert nem az a fontos, hogy az élvonalban legyünk s föltűnjünk. Mit nekünk bécsi Musikverein, hogyha van itt egy kisváros! Eljövök ide, és betanítom a filharmonikusokat Grieget muzsikálni vagy mást, és itt, a zenedében tanítok... Nagyon jó lenne, ha a kiválasztottak, de a kevésbé kiválasztottak is leírnák, mi történt, történik a mi tömbmagyarságunkkal, a szórványainkkal. Mert eljön az idő, amikor mi már nem leszünk. Úgy értem, amikor már nem élnek itt magyarok. Jó lenne, ha ezek az írók, meg akik ezek után jönnek, megörökítenék a végnapokat, s közölnék az utókorral, mi vezetett a megszűnéshez. Pontosan tájékoztatnának, mi okból történt. Nem mint történészek, hanem mint íróemberek legyenek krónikásai az életünknek és a következő nemzedékek életének. Föladata ez mind a kiválasztottaknak, mind az elhivatottaknak...” (110–112. old.).*

Talán nemcsak a kiválasztottság és elhivatottság kérdése a táji kötődés, a Monarchia „maradékaiból” még fölidézhető polgári mítosz és nosztalgikus crescendo, melyben a szöveg és a zeneiség kereszthálójában a többszerepűség, a többnyelvűség és többkultúrájú nyelviség éppúgy jelen van, mint a megépített szép illúziók táji élménybe vetítése. Erről a nyelvi sokszínűségről, a kulturális sokféleségről, a tájba írt multikulturalizmusról és a mindenkori másság elfogadásának és megbecsülésének korában egyre sürgetőbb választ kereső, nyelvi és kommunikációs „akadálymentesítésről” értő kritikusa is elismerően ír: Vasagyi Mária csatornaregényeiben „a

Monarchia-nosztalgiaát megjelenítő polgárságmítoszok és a Ferenc-csatorna szövegmátrixának a többnyelvűség a kulcsszava. A soknyelvűség, a multikulturalizmus a hívószava a hetvenes-nyolcvanas évek Symposion-nemzedékei által preferált tengermetafora »jugómítosznak«, a Monarchia-tudatból eredeztetett 'multikulturális jugoszlávság' eszméjének. A soknyelvűség másrészt népréteget, etnikai identitást formáló asszimilációs erő, amint ezt a magyarországi zsidó értelmiség alakulástörténete példázza. Az 1790 és 1918 közötti időszak négy nemzedékén át a jiddis nyelvet használó magyarországi zsidó értelmiségiből előbb német, végül magyar nyelven beszélő polgár lesz. A XIX. század második felében működő zsidó származású magyar orientalisták a zsidó/jiddis és az arab nyelv, kultúra felől indulnak, zsidó értelmiségi körökben előbb németül, később magyarul publikálnak. A soknyelvűség végül kulturális identitást kialakító, fenntartó tradíció. Olyan nyelvi jelekbe kódolt tudásanyag, amely akár a frazeológia, a retorika, a sajtó, a televízió vagy éppen az anekdota közvetítette kulturális hatások felől is elérhető és hasznosítható. Hogy mit hoz a jövő kommunikációs téren, azt egyes vélemények szerint a kommunikációs szándék határozza meg, nem kevésbé a szabad nyelv- és identitásválasztás lehetősége. S hogy milyen szándék motiválja a beszélőt, azt befolyásolja az a tudat is, mely szerint a nyelv identitást is jelöl, az identitás pedig a választott életstratégia részeként működik. Az aktuális életstratégia pillanatnyilag a globalizálódó Európa irányába leng ki, s nyitott kérdés, meddig ellensúlyozza ezt az a vélekedés, hogy a többnyelvűség minőségi választás, kulturális, gazdasági előny...¹⁹

A nyelvi és kommunikációs miliő-rajzok, az írói térképzetek és a zeneiség ennek az európaiságnak is szabad teret biztosít Vasagyi regényében, amely vélhetően a „hiteles” történelmi tények, események, történések és személyek felvonultatásával megteremti a konvencionális értelemben vehető „történelmi regény” illúzióját, de közben hullámozó mélységeivel és személyes-familiáris hitelességével ott márványosodik a fikció, a hitelt nem érdemlő, de annál himnikusabb és oratorikusabb képzelet. Ez már jelen van a messze korábbi *Ecce Homo* kötetében, a *Pokolkerékben*, a *Kruspér-udvarban* is, a *Fabella domi* pedig éppen a hangok utáni, a „fehér csend”, a zene színe és a reflektív viszonyban új hallgatás terét kialakító természeti némaság masszív egzotikuma vagy messzebbre tekintve épp egy világvége-kantáta tételközi szünete révén teremti meg a lehetséges olvasatot is regénye áradó vízizenéjéhez. Amivel talán mégsem csak a vajdasági, dunatáji, bácskai vagy zombori csendek albumát formálja meg, de a mindenkori HÁZ lakójának örömenéjét is. Mondani sem kell már itt: egyszersmind a délvidéki magyar irodalom messzebbre hangzó szövegszövevényét is kisebbségi regévé alakítva.

De ne higgyenek alkalmasint eltúlzott szavaimnak! A kötet záró lapjainak megformáltságát itt hiába is méltatnám, idézem inkább egy interjúból a Szerzőt: „*Szeretek röpdösni. Íráskor, ha megvan a téma, én lombmagasságba, a celtiszlombok magasságába emelkedem, onnan figyelem a dolgokat, a történetet, a szereplőket, hogy mi történik odalenn, magamat is figyelem írás közben. Részemről alapos*

¹⁹ Ispánovics Csapó Julianna: Kommunikációs kultúra és transzlingvisztika Európában. In *Nemzetközi konferencia – Marosvásárhely*, 2011. május 27–28., Marosvásárhely. Létünk XLI. évfolyam, 2011. 3. szám, 150–152. old.

figyelés történik föntről, ehhez el kell távolodnom a lenti világtól, fölébe kell emelkednem. Minden előítéletet, amennyiben születik valamilyen előítéletem, mert hiszen emberek vagyunk, félre kell tennem, és nagyon magasan fölébe kell emelkednem még a nyomának is. Nem tündéri szálldosásról beszélek, csupán a képzeletemről. Nem mondhatom léleknek, hanem egyszerűen az történik, hogy a képzeletem fölemelkedik”.²⁰

A képzeletröpte és a talajszintű zeneiség, a titkos ösvényeket jól ismerő koboldok kalandozásai, a villók és tündérek cikkanásai a tájban, s mellettük a közlésre érdemesült kiválasztottság olyan sejtelmes harmóniákba illeszkedik a *Kruspér-udvar* vagy a *Fabella* lapjain, melyek olvasatai a fennebb fölídézett egész „tartományra” úgy hatnak ki, mint kisebbségi státusz és minoritásba szorítottság örökölt, nemzedékien tartós (és tartósítandó, örökítendő) hozománya, egyben adottság és késztettség, küldetésesség és makrancosság, vállalás és tündéri szálldosás harmonikus együttese. Engedtessék itt nem elrontani Vasagyi Mária zeneiségét, melynek saját fia (Székely István, a Spanyolországban élő zongorista és zenepedagógus) alkotói pályája is részben igazolása.²¹ A komponált csend és a vox humana közé illeszkedő hanghíd a zeneiségnek éppoly strukturális eleme, mint a Dráva-vidék vizeinek és lelkiségének találkozása...

Ebben a ringatózásban, rejtett lelkiségben és kitárulkozó másságosságban fürdőzik Vasagyi alkotókedve, ebben látszik otthonra lenni Gion Nándor vagy az archetipikus hősök elbeszélő kedve, a poszt-jugo irodalmi kavalkád interpretatív költőisége, vagy akár a nyitravidéki ál-autentikus folklórhagyaték újraértelmezése. Ezek az értelmezési futamok ugyanakkor nem helyettesítik, mégcsak nem is pótolják magát az írói-költészeti-énekelt-elbeszélte historikumot, hanem új keretben, új alátámasztásokkal szólaltatják meg. S lehet, mint Vasagyi *Kruspér-udvarában* a megszállott szobrász, kinek a dicső Marsall szobrát kell kivételes márványból kifaragnia, de helyette apró leányka-portrék kerülnek elő a titkos kamra polcai alól, s az alkotóval magunk is tovaröppenünk némán, ha esélyünk adatik az alkotás titkát, a közlendő mélységét, a megértés határait átívelni. Ez mind nem a kisebbségiség elemzését teljesíti be, hanem a méltányos emberség narratíváját kínálja csupán. Azt azonban olyan zeneiséggel, melyet pillanatra sem szabadna a megértő kultúratudomány kereső szempontjai, a táji és etnikus másság elfogadási esélyei köréből kiröppenni hagyni.

²⁰ Lásd ugyanott, http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/143/beszelgetesek_vasagyi.htm

²¹ <https://www.youtube.com/watch?v=NTK-qSgptFI>

Felhasznált és hivatkozott irodalom:

- Czövek Judit 2002 Ha mi meghalunk... Zobor-vidéki virrasztóénekek. Pozsony, Kalligram
- Györffy István 1939 A néphagyomány és a nemzeti művelődés. Budapest, Egyetemi Néprajzi Intézet (A magyar táj és népismeret könyvtára 1.)
- Gunda Béla 1941 Arany A. László: A szlovákiai magyarság néprajza [recenzió]. Ethnographia 52:155–156.
- Jócsik Lajos 1943 A magyarság a cseh és szlovák néprajzi térképeken. Budapest, A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Kiadványai 6. sz.
- Kallós Zoltán 1971 Balladák könyve. Élő erdélyi és moldvai magyar népballadák. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó
- Kálmány Lajos 1954 Alföldi népballadák. Sajtó alá rendezte Ortutay Gyula. Budapest, Akadémiai Kiadó (Kálmány Lajos Népköltési Hagyatéka II.)
- Kodály Zoltán 1905 Mátyusföldi gyűjtés. Ethnographia 16, 300–305.
- Kodály Zoltán 1907 Balladák. Ethnographia 18, 38–42, 108–112, 153–156, 230–234.
- Kodály Zoltán 1909 Zobor-vidéki népszokások. Ethnographia 20, 29–36, 116–121, 245–247.
- Kodály Zoltán 1913 Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz. Ethnographia 24, 114–116, 169–174, 235–239.
- Könczey Csongor 2004 Táncház. Írások az erdélyi táncház vonzasköréből. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár
- Könczey Csongor 2008 A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatairól. PhD-értekezés, ELTE BTK, Budapest
- Kríza Ildikó 1967 A halálra táncoltatott lány. Egy magyar népballadacsoport vizsgálata. Budapest, Akadémiai Kiadó (Néprajzi Tanulmányok)
- Kríza Ildikó 1968 A mezőgazdaság kapitalizálódásának visszhangja népköltészetünkben. A cséplőgépbe esett lány. In A parasztdaltól a munkásdalig. Katona Imr –Maróthy János–Szatmári Antal szerk. Budapest, Akadémiai Kiadó, 229–250.
- Kríza Ildikó 1982 A legendaballada. Epikai-lírai alkotások az irodalom és a folklór határán. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Kríza Ildikó 1991 A magyar népballada. Fejezetek a balladakutatásból. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék (Folklór és Etnográfia 56.)
- Lévi-Strauss, Claude–Eribon, Didier 1996 Das Nahe und das Ferne. Eine Autobiographie in Gesprächen. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag
- Liszka József 1993 Arany A. László és a szlovákiai magyar néprajzi kutatás. Nem egészen tudományos eszmefuttatás négy tételben. In Arany A. László Emlékkönyv. Szerk. Sándor Anna. Nyitra, Szlovákiai Magyarok Anyanyelvi Társasága – Nyitrai Pedagógia Főiskola Hungarisztikai Tanszék, 31–37.

- Liszka József 1997 „Da waren wir alle gleich...” A Pozsony környékéről kitelepített németek magyarságképe. *Ethnographia* 108, 69–85.
- Liszka József 2002 A szlovákiai magyarok néprajza. Budapest–Dunaszerdahely, Osiris – Lilium Aurum (Osiris Tankönyvek)
- Liszka József 2007a Arany A. László néprajzi munkássága. In Emlékkönyv Arany A. László tiszteletére. Szerk. Tóth Károly–Végh László. Somorja – Šamorín, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 67–82.
- Liszka József 2007b Kimerevített hagyomány. Gondolatok a kisalföldi farsang némely megnyilvánulási formáiról. In Maszk, átváltozás, beavatás. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Szerk. Pócs Éva. (Tanulmányok a transzcendensről V.) Budapest, Balassi Kiadó, 262–271.
- Liszka József szerk. 2009 Nyitra vidéki népballadák (Arany A. László hagyatékából). Jelek a térben 2. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Dunaszerdahely
- Losonczy Ágnes 1974 A zene életének szociológiája. Zeneműkiadó, Budapest http://losonczyagnes.hu/sites/default/files/a_zene_eletenek_szociologiaja_teljes_konyv.pdf; valamint <http://losonczyagnes.hu/irasok-zenerol>
- Madar Ilona 1989 Fejezetek Zoboralja társadalomnéprajzához. Debrecen, KLTE Néprajzi Tanszék (Folklór és Etnográfia 51.)
- Marouf, Nadir ed. 1995 Le chant arabo-andalou. L’Harmattan – CEFRESS, Paris
- Mártonvölgyi László 1941a Emlékek földjén. Nitra, A Híd
- Mártonvölgyi László 1941b A regélő Nyitra mentén. Bratislava–Pozsony, Toldy Kör (Szlovákiai Magyar Honismereti Könyvtár)
- Morvay Judit 1957 Néprajzi adatok a Zobor-vidékről. Néprajzi Közlemények 2, 1-2. szám, 122–127.
- Morvay Judit 1980 Az etnikai csoport fogalmának kérdéséhez a Nyitra-környéki magyar falvak vizsgálata alapján. In Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 7. Budapest, MTA–Néprajzi Kutatócsoport, 149–160.
- Nagy Ilona 1929 Tragikumtípusok a magyar népballadában. Budapest, „Madách” Könyvkiadó
- Povedák István 2018 Színvak könyv. A cigány identitás. Szegedi Keresztény Roma Szakkollégium, JATE BKT, Szeged
- Povedák Kinga 2016 Rockapostolok. A keresztény könnyűzene vallástudományi vizsgálata. PhD-értekezés, Szegedi Tudományegyetem (megjelenés alatt)
- Pulay Gergő 2008 Világzene vagy balkáni populáris kultúra: az elismerés és kirekesztés szimbolikus formái. https://zeneihalozatok.blog.hu/2008/11/15/pulay_gergo_vilagzene_vagy_balkani_popularis_kultura_az_elismeres_es_kirekesztes_szimbolikus_formai
- Putz Éva 1943 A kolonyi lagzi. Pozsony, Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesület (Szlovákiai Magyar Közlemények 1.)

- Putz Éva 1944 Mutatvány a Nyitravidéki népballadák gyűjteményéből. Pozsony, Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesület
- Sándor János 1996 Kolon. Egy falu a Zoboralján. Komárom – Dunaszerdahely, Liliun Aurum – Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság (Népismereti Könyvtár 9.)
- Serres, Michel 2014 Zene. Holnap kiadó, Budapest
- Simon Attila 2007 Arany Albert László élete és kora. In Emlékkönyv Arany A. László tiszteletére. Szerk. Tóth Károly–Végh László. Somorja – Šamorín, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 15–50.
- Thomka Beáta 2018 Regénytapasztalat. Korélmény, hovatarozás, nyelváltás. Kijárat Kiadó, Budapest
- Ujváry Zoltán 1980 Szállj el, fecskemadár. Gömöri magyar népballadák és népdalok. Budapest, Európa Könyvkiadó
- Ujváry Zoltán 1994 Népszokások interetnikus kapcsolatai a Kárpátok és az Alföld találkozásának övezetében. In Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi részén. Szerk. Liszka József. Komárom–Dunaszerdahely, Liliun Aurum Kiadó (Acta Museologica 1–2.), 39–48.
- Zagiba, Franz 1954 Ungarische Balladenmelodien aus dem Neutraer Gebiet. Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes. Band 3. Wien, 63–85.